

MUHBA MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
MUHBA

**MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)**
Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
museuhistoria@bcn.cat
www.museuhistoria.bcn.cat/quarhis

quarhis 11

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II · ANY 2015 · N.11 · ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

Ajuntament
de Barcelona

Editor:
Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:
Joan Roca i Albert

Direcció Quarhis:
Julia Beltrán de Heredia

Secretària de redacció:
Vanesa Triay

Consell de redacció:
Xavier Aquilué (MAC)
Julia Beltrán de
Heredia (MUHBA)
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Albert López (DiBa)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Miquel Molist (UAB)
Isabel Rodà (UAB)

Avaluadors externs:
Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Simon Keay
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

Control gràfic:
Emili Revilla

Disseny gràfic:
PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:
Edicions Hipòtesi, SL

Impressió:
Índice Arts Gràfiques, SL

Imatges de la coberta:
José Luis Biel-MMB
i Noemí Nebot Pich

ISSN
1699-793X

Dipòsit legal
B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**
Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
[www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis](http://www.museuhistoria.bcn.cat/quarhis)

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2015·NÚM.11·ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

**Ajuntament
de Barcelona**

9-11	PRESENTACIÓ. OBERTURA DE CAMP JOAN ROCA I ALBERT
12-13	EDITORIAL JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
ENTERRAR-SE AL DAVANT DEL MAR	
16-64	LES NECRÒPOLIS DE LES DRASSANES REIALS DE BARCELONA (SEGLES I-VII) ESTEVE NADAL ROMA
51	ANNEX 1. Llits funeraris d'os dels segles I i II dC ESTEVE NADAL ROMA I ISABEL PELLEJERO USÓN
59	ANNEX 2. Estudi arqueobotànic de la necròpolis de les Drassanes Reials RAQUEL PIQUÉ I HUERTA I MARC FERRÉ I TRIÁS
66-78	LA POBLACIÓ ROMANA A <i>BARCINO</i> A TRAVÉS DEL JACIMENT DE LES DRASSANES. DADES ANTROPOLÒGIQUES, DEMOGRÀFIQUES I CULTURALS M. EULÀLIA SUBIRÀ I DE GALDÀCANO
NOTES I ESTUDIS	
82-96	EVIDÈNCIES ARQUEOLÒGIQUES DE LES COMUNITATS HUMANES EN LA TRANSICIÓ DEL III AL II MIL·LENNI CAL BC AL PLA DE BARCELONA ANNA GÓMEZ BACH I ANNA BORDAS TISSIER I SERGIO ARROYO BORRAZ I JOSEFA HUERTAS ARROYO I JORDI AGUELO MAS I ALBERT VELASCO ARTIGUES I JAVIER GONZÁLEZ MUÑOZ I JORDI NADAL LORENZO I MARIA SAÑA SEGUÍ I MIQUEL MOLIST MONTAÑA
98-124	ELS JACIMENTS DE L'ESTACIÓ DE LA LAV A LA SAGRERA I EL DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU I SANT PAU: APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DE L'EVOLUCIÓ DEL POBLAMENT RURAL D'ÈPOCA IBÈRICA AL PLA DE BARCELONA ISABEL PEREIRA HERNÁNDEZ I CONXITA FERRER ÀLVAREZ I FRANCESC ANTEQUERA DEVESA
126-146	NOVETATS SOBRE EL FÒRUM DE <i>BARCINO</i> : LA CÚRIA I ALTRES EDIFICIS PÚBLICS JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO
148-162	EL CONSUM DE TABAC ENTRE ELS PESCADORS D'ÈPOCA MODERNA. NOVES DADES RELATIVES AL CONJUNT DE PIPES DE CERÀMICA TROBADES A BARCELONA MIKEL SOBERÓN RODRÍGUEZ
164-182	LA CÉRAMIQUE CATALANE DU XVe AU XVIIe SIÈCLE EN PROVENCE ORIENTALE. RELECTURE ET NOUVEAUX APPORTS DES CONTEXTES MARITIMES. GAËLLE DIEULEFET
184-199	LA BOTIGA DE JOSEP BARBA: UN TERRISSER A LA BARCELONA DEL SEGLE XVIII NOEMÍ NEBOT PICH
NOTICIARI	
202-204	PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA
205-206	PLA <i>BARCINO</i> . LA MURALLA ROMANA ENTRE LES TORRES 27 I 28. RESULTATS ARQUEOLÒGICS
207-209	PLA <i>BARCINO</i> . LA BASÍLICA DELS SANTS MÁRTIRS JUST I PASTOR: LA CIUTAT CRISTIANA I VISIGODA
210	LA RECUPERACIÓ DE LES PINTURES MURALS ROMANES DE LA <i>DOMUS</i> DEL CARRER D'AVINYÓ, 15
211-213	TÈCNiques CONSTRUCTIVES I ARQUITECTURA DEL PODER AL NORD-EST DE LA TARRACONENSE. METODOLOGIA DE REPRESENTACIÓ I PARÀMETRES ANALÍTICS PER A LA COMPRESIÓ DELS PROCESSOS EVOLUTIUS ENTRE L'ALT IMPERI I L'ANTIGUITAT TARDANA. ACTIVITAT DUTA A TERME EL 2013-2104.
214	CONVENI AMB LA UNIVERSITAT DE BARCELONA PER A L'EXCAVACIÓ DELS JARDINS DE VICTORIA DE LOS ÁNGELES
215-217	BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA
219-226	TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTESIS
227-234	ENGLISH TEXT. SUMMARY
235-242	TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ
243-247	NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

NOTES I ESTUDIS

NOVETATS SOBRE EL FÒRUM DE *BARCINO*: LA CÚRIA I ALTRES EDIFICIS PÚBLICS

A Barcelona, noves dades arqueològiques ens han permès apropar-nos a alguns aspectes formals del fòrum, com les seves dimensions i el pòrtic de la plaça. També ens han permès localitzar la cúria al costat curt sud-oest del fòrum i definir-ne la planta. Recents intervencions permeten apuntar l'existència

d'un temple paral·lel al d'August, a l'altre turó de la ciutat. L'existència d'un *castellum aquae* en aquest lloc podria indicar algun tipus de relació.

Paraules clau: fòrum, pòrtic, edificis públics, noves dades, cúria, dos temples, *collegium*.

NOVEDADES SOBRE EL FORO DE *BARCINO*: LA CURIA Y OTROS EDIFICIOS PÚBLICOS

En Barcelona, nuevos datos arqueológicos nos han permitido aproximarnos a algunos aspectos formales del foro, como sus dimensiones y el pórtico de la plaza. También se ha podido localizar la curia situada en el lado corto del sudoeste del foro y definir la planta. Las recientes intervenciones nos permiten

apuntar la existencia de un templo paralelo al de Augusto, en la otra colina de la ciudad. Además la existencia de un *castellum aquae* en este lugar podría indicar algún tipo de relación.

Palabras clave: foro, pórtico, edificios públicos, nuevos datos, curia, dos templos, *collegium*.

NEWS ABOUT THE *BARCINO* FORUM: THE CURIA AND OTHER PUBLIC BUILDINGS

In Barcelona, new archaeological data has provided information about some formal aspects of the forum, such as its size and the square portico, and enabled us to locate the curia on the short southeast side of the forum and define its plan. Recent interventions suggest the existence of a temple parallel to that of Augustus, on the

other hill of the city. The existence of a *castellum aquae* in this place could indicate some kind of relation.

Key words: forum, portico, public buildings, new data, curia, two temples, *collegium*.

NOUVEAUTÉ SUR LE FORUM DE *BARCINO* : LA CURIE ET D'AUTRES BÂTIMENTS PUBLICS

À Barcelone, de nouvelles données archéologiques nous ont permis une approche de certains aspects formels du forum comme, par exemple, ses dimensions et le portique de la place. Mais cela nous a aussi permis de localiser la curie sur le côté court sud-ouest du forum et d'en définir la forme. De récentes interventions dévoilent

l'existence d'un temple parallèle à celui d'Auguste, sur l'autre colline de la ville. L'existence d'un *castellum aquae* à cet endroit pourrait indiquer un certain type de relation.

Mots clé : Forum, portique, bâtiments publics, nouvelles données, curie, deux temples, *collegium*.

Recepció del text: 19 gener de 2015 /
Acceptació: 13 d'abril de 2015.

Introducció

La ciutat romana de *Barcino* s'aixeca aprofitant dos petits turons de 16,9 i 14 m d'alçada que van tenir un paper important en l'aspecte simbòlic i de representació de la ciutat, com després veurem.

La trama urbana es basa en l'ortogonalitat d'un model de fundació *ex novo*, com a continuació de la repartició del territori a través de la centuriació. A pesar d'aquesta concepció, presenta, com en altres ciutats romanes, algunes irregularitats; per exemple, la forma i grandària de les *insulae*, d'una amplada de 120 *pedes* (1 *actus*) però de llargada variable. La raó s'ha de buscar en la necessitat de donar resposta als problemes plantejats per la topografia del terreny.

La trama viària s'articula a partir d'unes vies principals, el *decumanus* i el *cardo*, totes dues de 42 *pedes* d'amplada, i altres carrers paral·lels, en tots dos sentits, de 30 *pedes*. Alguns carrers van disposar de pòrtics, tot i que segons les dades arqueològiques sembla que només n'hi havia en un dels costats. L'*interuallum*, el carrer que discorria paral·lel a la muralla, tenia una amplada de 25 *pedes* i va ser ocupat ràpidament (fig. 1).

Pel que fa al fòrum, no es localitza en una posició central sinó una mica desplaçat cap al nord-oest, per aprofitar l'elevació d'un dels dos turons. El plantejament actual correspon a una plaça allargada porticada en direcció nord-est/sud-oest, organitzada en dues terrasses, amb el temple, conegut com el temple d'August, en una posició central¹. Però què sabem en realitat del fòrum de *Barcino* i dels seus edificis públics? Malauradament, el coneixement arqueològic és molt parcial, tant pel que fa a la fase altimperial com per la relativa a l'antiguitat tardana, circumstància per la qual s'ha de fer un veritable exercici d'intuïció arqueològica². En aquest article, intentem posar en ordre les troballes arqueològiques que poden ser susceptibles d'associar-se al fòrum i als seus edificis públics de l'entorn. També presentem noves dades arqueològiques que permeten apropar-nos, i en algun cas perfilar, certs

edificis, com la cúria, o la presència d'un edifici públic, segurament un temple, localitzat sota l'actual basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor³.

El fòrum

El fòrum de *Barcino* es configura com una plaça rectangular, de dimensions superiors a les que s'havien previst de bon començament⁴, la qual s'organitza en dues terrasses de les mateixes dimensions. Una diferència de prop de 6 m separa la terrassa superior de la inferior. El plantejament de la cúria a la terrassa inferior i de les estructures del pòrtic a la terrassa superior, com ara veurem, ens permet apropar-nos a les dimensions de l'espai foral i fer un nou plantejament. Si desdoblem les mides de la terrassa superior (de 269 x 210 *pedes*) en la inferior, podem veure com els límits coincideixen exactament amb la xarxa de carrers, englobant la *insula* que acull la cúria (*insula* de la banda sud-oest del fòrum), tradicionalment fora de l'espai foral. Podríem parlar, doncs, d'un espai foral total de 581 x 201 *pedes*.

El *cardo maximus*, que continua el traçat de la via August a l'interior de la ciutat, limitava el fòrum, per la banda de mar, en sentit sud-est. En sentit contrari, el *decumanus maximus* travessava la plaça pel mig de nord-oest a sud-est, i separava la terrassa superior, on es localitzava l'àrea religiosa amb el temple d'August, de la inferior, en què sembla que s'han de situar els edificis administratius i polítics. La disposició d'un fòrum en terrasses és un fet comú i molt freqüent. Ho podem veure a *Tarraco*, *Carthago Nova* o *Bilbilis*, per posar algun exemple.

A la terrassa alta (a l'anomenat *Mons Taber*) i en posició central, se situava el temple dedicat al culte imperial. Recentment, s'ha proposat donar un gir de noranta graus al temple d'August⁵, i en conseqüència girar el fòrum en direcció sud-est/nord-oest, d'esquena a la porta de mar i mirant cap a la muntanya. Hipòtesi arriscada basada en unes dades arqueològiques molt minses que ha donat lloc a unes conclusions desmesurades, no proporcionals als testimonis arqueològics disponibles (Orengo, Cortés, 2014).

*jbeltran@bcn.cat. MUHBA

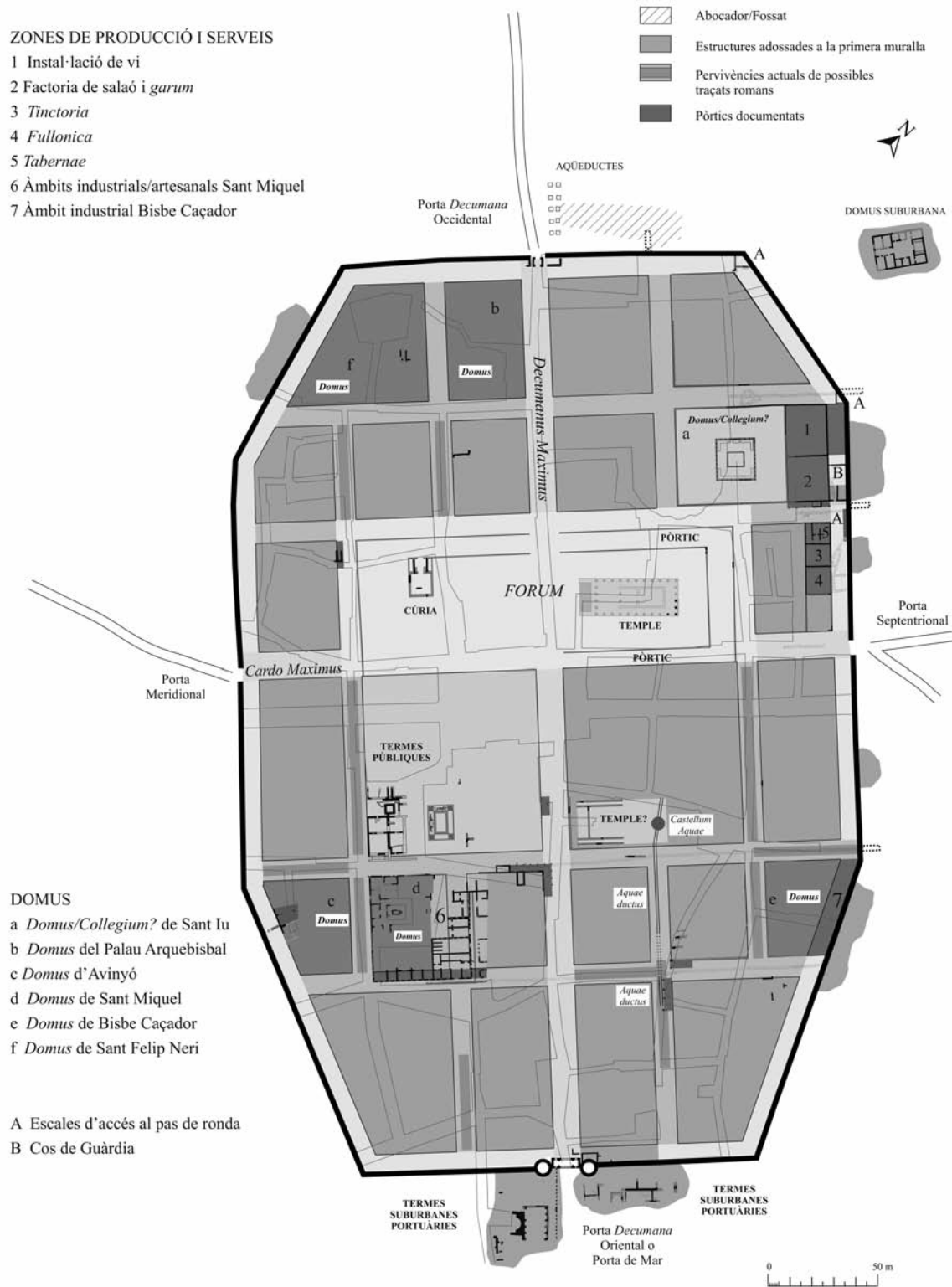
1. Des de fa anys molts investigadors han treballat per definir la topografia urbana; sense ànims de ser exhaustius, volem esmentar a A. Duran i Sanpere, J. de C. Serra Ràfols, Francesca Pallarès, Oriol Granados, Isabel Rodà, Ferran Puig i J. Gimeno. Tots han contribuït a nodrir de dades el coneixement urbà.

2. En aquest sentit, s'han d'entendre les nostres propostes com a hipòtesis de treball. L'arqueologia dels propers anys dirà si anàvem o no en la bona direcció.

3. Per a aquest estudi i per ajustar les diferents intervencions, s'ha fet una nova planimetria i un replantejament topogràfic de tota la zona, tasca duta a terme per l'Ignasi Camps.

4. J. Gimeno (1983), tot i que no hi havia cap dada arqueològica en aquest sector, ja va fer un plantejament topogràfic del fòrum similar al que avui perfilen les dades arqueològiques. Vegeu Gimeno, 1983: 21, fig. 5.

5. No entrarem a debatre aquesta proposta perquè no és l'objectiu d'aquest article. En qualsevol cas, les dades arqueològiques que presentem impossibiliten orientar el temple en sentit sud-est/nord-oest. Una orientació que no juga amb l'orografia del terreny, ni amb la topografia urbana documentada arqueològicament, ni tampoc amb l'evolució i els testimonis arqueològics de la ciutat tardoantiga.

Figura 1 Planta de *Barcino* a l'alt-imperi.

[Hipòtesi: Julia Beltrán de Heredia. Dibuix: Emili Revilla. © -MUHBA. Actualització 2015]

El porticat del fòrum

Com és habitual als espais forals de les ciutats romanes, la superfície rectangular de la plaça pública devia estar delimitada per un pòrtic del qual pràcticament no tenim cap evidència. Per apropar-nos a aquest element hem de recórrer a les peces espoliades i aprofitades en edificacions de l'antiguitat tardana (Beltrán de Heredia, 2009)⁶, com, per exemple, a l'església cruciforme de la plaça del Rei (fig. 2). Els estudis que n'ha fet Ana Garrido han estat de gran interès⁷.

Tot i això, a les excavacions dutes a terme al carrer de la Freneria l'any 2013⁸, van aparèixer-hi unes estructures que poden interpretar-se com els primers testimonis arqueològics del pòrtic del fòrum de la terrassa superior. Es tracta d'un es de estructures que defineixen un angle de 90° a partir de dos murs de 70 cm d'amplada, en què es deuria recolzar la seqüència de pilars (fig. 3). A una distància d'11,25 m es va localitzar un mur paral·lel que,

Figura 2

Capitell, bases i columnes aprofitades en construccions tardoantigues que van formar del pòrtic del fòrum i d'altres edificis administratius de la colònia romana.
[Fotografia: Lluís Casals-MUHBA]

juntament amb un altre de transversal, mostren l'ocupació del pòrtic al segle VII⁹.

Un fet habitual a l'antiguitat tardana és aixecar noves estructures mantenint o incorporant les alineacions romanes. Per aquest motiu, tot i tractar-se d'una estructura de cronologia tardoantiga, creiem que podria mantenir l'alineació preexistent, tal i com s'ha documentat en altres indrets de la ciutat i com indiquen algunes dades. Per exemple, la posició del mur tardoantic a la xarxa viària, que coincideix amb la línia del traçat del *decumanus minor*. Tot apunta que tindriem la línia de tancament del

6. El fòrum de *Barcino* es va convertir en una formidable pedrera on es podien obtenir els materials necessaris per a la construcció de la ciutat tardoantiga i sobretot dels seus edificis cristians i de representació: basíliques, esglésies i residències del poder civil visgot i del poder bisbal als segles V i VI.

7. Garrido, A. 2011. *Arquitectura y urbanismo de Barcino en época alto imperial: la decoración arquitectónica de edificios públicos y privados*. ICAC, UAB. [Tesi doctoral].

8. Volem agrair a Gemma Caballé, directora de l'excavació, la informació inèdita facilitada i així mateix el fet d'haver pogut discutir i contrastar amb ella la nostra proposta.

9. Es tracta d'un es de estructures que tallen la circulació del pòrtic en sentit transversal i ocupen aquest espai creant una nova estança.

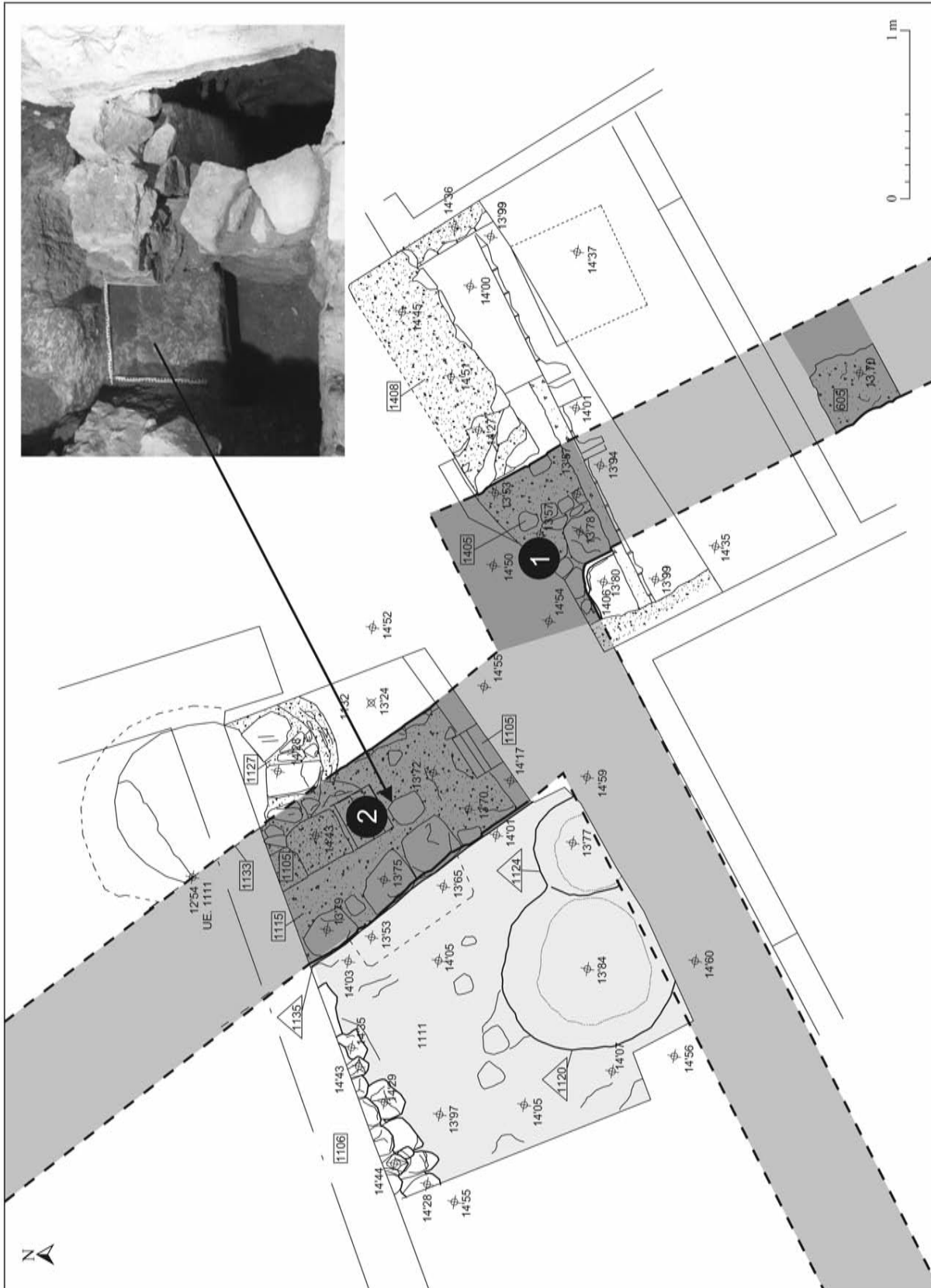

Figura 3
Planta de les estructures del pòrtic del fòrum (1. cantonada del pòrtic del fòrum i 2. mur d'aterrament) localitzades a les excavacions del carrer Frereria.
[Dibuix: Maria Pujals]

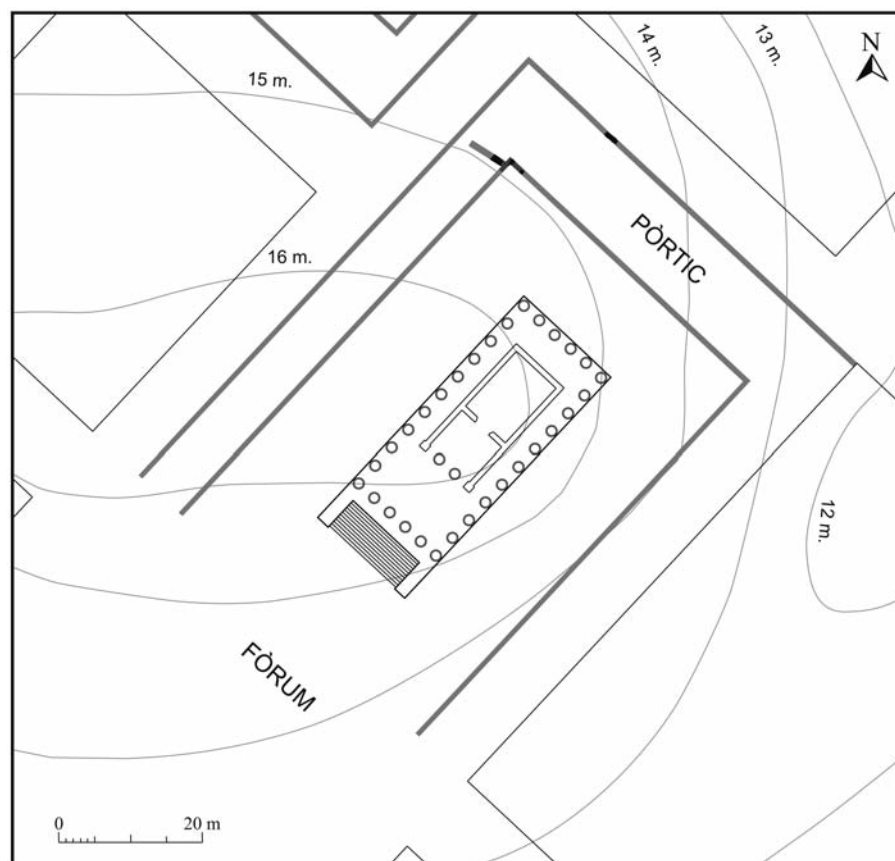

Figura 4
Planta de la terrassa superior del fòrum
amb estructures arqueològiques
conservades del pòrtic.
[Dibuix: MUHBA]

pòrtic per la banda nord-est. Seguint models establerts en altres ciutats romanes, l'amplada (11,25 m) no faria necessària una *porticus duplex*, tot i que no es pot descartar l'ús d'un element estructural d'aquest tipus. Totes dues propostes són possibles. Un pòrtic que rodejaria la plaça per tres bandes, on el temple, en una posició central, dominaria aquesta composició.

També va aparèixer una tercera estructura que presentava una desviació cap a l'oest, respecte a la quadrícula romana, però que s'ajustava perfectament a la corba de nivell del turó o *Mons Taber* (fig. 4). Creiem que correspon a un mur de terrassa destinada a salvar el desnivell existent i crear una plataforma horitzontal per poder construir a la terrassa alta del fòrum. Una solució versem-

blant ha estat documentada a les excavacions de la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor.

La *domus* de la plaça de Sant Iu, *domus* o *collegium*?

Al nord-oest del fòrum i en una *insula* contigua, es localitza la coneguda com a *domus* de Sant Iu, que va ser excavada als anys seixanta. S'ha plantejat que podria haver estat una seu corporativa o *collegium*, o bé tractar-se d'una *domus* que podria haver evolucionat cap a una *schola*, com el Casseggiato dei Triclini a Òstia (Cortés, 2011), hipòtesi que creiem molt raonable. Tot i així, no compartim la proposta d'aquest edifici com un espai obert al carrer organitzat a partir "tres corredors i un *viridarium*" (Cortés, 2011: 28, fig. 8)¹⁰, proposta que segueix

¹⁰. Aquesta proposta no té en compte les dades arqueològiques conegudes de les *insulae* que defineixen la quadrícula romana en aquest quadrant. Per altra banda, som a la zona més fortament cristianitzada de la ciutat i el seu estudi topogràfic per a l'alt imperi no es pot dissociar de l'evolució i la transformació que va tenir lloc a la tardoantiguitat com a conseqüència dels processos de cristianització.

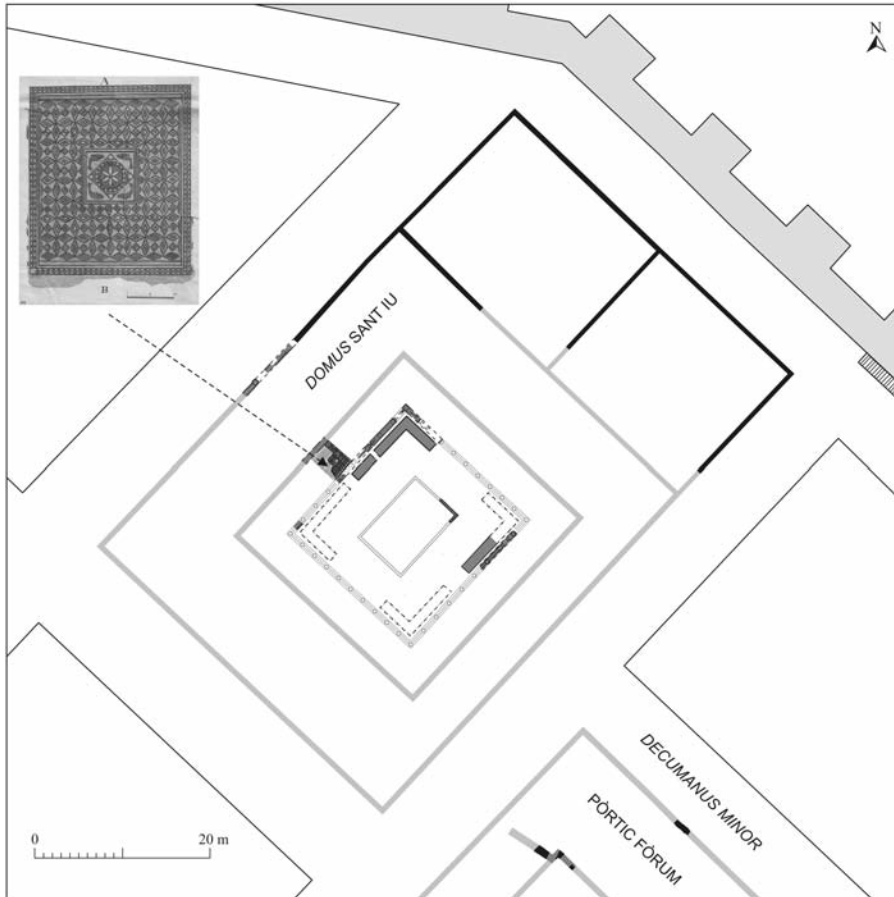

Figura 5
Planta de la *domus* de Sant Iu. Estructures conservades i restitució.
[Hipòtesi: Julia Beltrán de Heredia.
Dibuix: Emili Revilla-MUHBA]

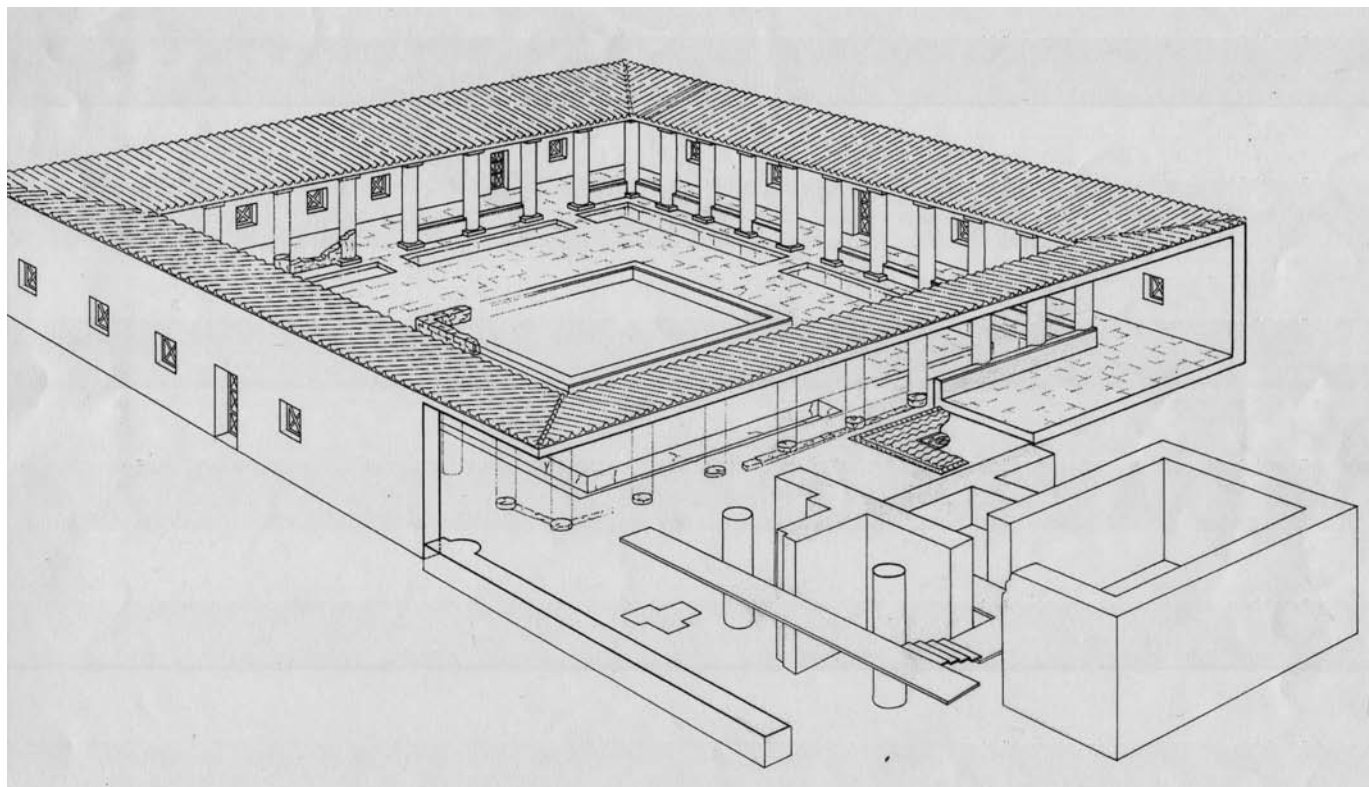
la planta feta per Anna Maria Adroer l'any 1983, a partir de les dades conegudes en aquell moment. Estudis i intervencions arqueològiques posteriors¹¹ indiquen una organització diferent (Beltrán de Heredia, 2001: 99, fig. 6).

Les dades arqueològiques conservades permeten assegurar que l'organització d'aquest edifici correspon a un *peristylum* central de grans dimensions, amb una disposició de basses perimetral de mides considerables recobertes d'*opus signinum*. Les columnes, fetes majoritàriament de peces ceràmiques, encara conserven el revestiment estucat amb pintura vermella (fig. 5 i 6). La continuació d'aquestes estructures del *peristylum* al sud-oest (sota l'actual catedral) mostren una organització de l'edifici amb

un gran *peristylum* central i habitacions al voltant, arquitectura típica de les seues col·legials, com podem veure als exemples recollits per Alain Bouet (2001), o les seues col·legials de València (Escrivà, Jiménez, Ribera, 2013), o l'*augustaeum* de Cartagena (Noguera, Martín, Soler, 2013). Aquesta organització arquitectònica també és típica de les *domus*, per la qual cosa la diferenciació entre totes dues és sempre complicada.

A la *domus* de Sant Iu, en un moment concret que s'ha situat al segle II, la circulació de l'ambulacre queda tallada amb la construcció d'un estança pavimentada amb mosaic que s'obre al jardí. Aquesta estança, de 3,56 m de fondària per 2,80 m d'amplada, es localitza a l'eix del *peristylum* en sentit nord-oest/sud-est i podria haver ac-

¹¹ Ens referim a les intervencions que es van fer a l'any 1995 a l'interior de la catedral, en què es va localitzar la continuació de pòrtic del *peristylum*. L'excavació va ser dirigida per la que subscriu i les dades arqueològiques van ser recollides a la proposta de planta de la *domus* de Sant Iu que es va publicar el 2001 (Beltrán de Heredia, 2001: 99, fig. 6).

tuat com una mena d'exedra. Val la pena remarcar que aquest eix coincideix també amb el d'un *decumanus minor*, indret on es podria situar una hipotètica entrada. De fet, les dimensions del *peristylum* i l'existència de l'estança/exedra són les dades més significatives per pensar en un espai que no sigui d'àmbit privat, sinó que respongui a una corporació o associació professional col·legial, tot i que aquests elements no són definitoris. Seguint amb la hipòtesi del *collegium*, tindríem un situació topogràfica similar a l'*augustaeum* de *Carthago Nova*, situat al costat del fòrum però sense obrir-se directament a la plaça (Noguera, Martín, Soler, 2013). També semblant a la de València, ja que el *collegium* dona al *decumanus* que limita el fòrum pel sud (Escrivà, Jiménez, Ribera, 2013). La revisió del material arqueològic localitzat a les excavacions de la *domus* de Sant Iu va donar algunes peces de jardí com, per exemple, una base petita de marbre de

Figura 6

Dibuix de restitució de la *domus* de Sant Iu.

[Hipòtesi: Julia Beltrán de Heredia. Dibuix: CAD 4-MUHBA]

Paros (Grècia) del segle I dC, que hauria pogut correspondre a una fontana, adoptant la forma d'un recipient de tipus crater o *kilix*. També un pilaret decoratiu de marbre de Luni-Carrara, que s'ha datat entre Tiberi i Trajà; una peça de secció prismàtica i decorada per les quatre cares que formaria part de l'ornamentació del jardí¹², com podem veure, per exemple, a la Casa degli Amorini Dorati, a Pompeia (fig. 7.1 i 7.2.); i finalment dos grans fontanes de marbre amb decoracions de gallons imitant una conxa (fig. 8). Totes aquestes peces són pròpies d'espais oberts (atris, jardins o peristils), però podrien corres-

¹² A Barcelona, aquest tipus de peces no són exclusives de la *domus* de Sant Iu. També se n'han localitzat a la *domus* del Palau Arquebisbal, peça que presentem també en aquest article.

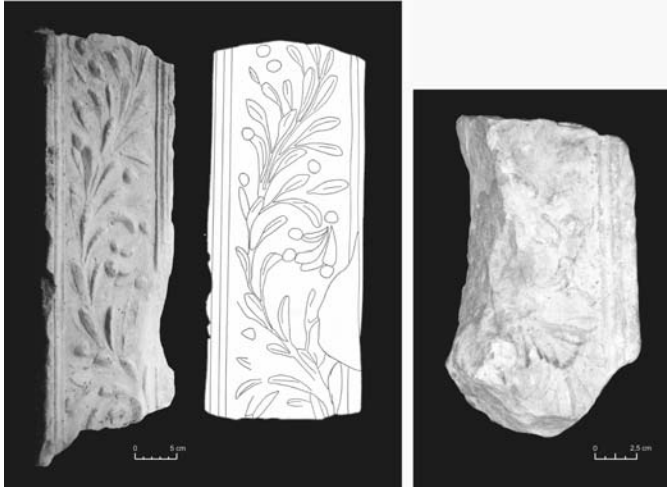

Figura 7.1
Pilarets decoratius de jardí: 1. *Domus* del Palau Arquebisbal;
2. *Domus* de Sant Iu.
[Fotografia-MUHBA]

Figura 7.2
Pilarets decoratius de jardí de la *domus* dels Amorini Dorati
a Pompeia.

pondre tant a espais públics com a privats. Finalment, volem esmentar la localització d'uns aplacats ornamentals de *greco scritto*, d'una factura fina i molt acurada amb plaques de mides reduïdes (20/22 cm x 16/17 cm i 1,7/1,9 cm de gruix), que mostren la importància i riquesa del lloc.

D'altra banda, no es pot identificar la *domus* de Sant Iu amb el col·legi dels sevirs augustals, ja que la placa que aquests dediquen a la colònia de *Barcino*, la qual, segons tots els estudiosos, deuria estar encastada sobre la porta d'entrada a l'edifici col·legial (IRC IV: núm. 76), va aparèixer a l'actual plaça de Sant Miquel, prop de les termes públiques de la colònia, tot i que en posició secundària. A partir de les dades de què disposem, la interpretació sobre la funció de l'anomenada *domus* de Sant Iu, en el sentit de si va ser una seu col·legial, ha de restar oberta. També s'ha de considerar la hipòtesi que hagués estat propietat d'un personatge destacat de la colònia, el qual podria haver tingut un paper en el govern local¹³. Els pro-

Figura 8
Font de marbre
en forma de conxa
localitzada a la
domus de Sant Iu.
[Fotografia:
MUHBA]

13. Les disposicions de Constantí afavoreixen l'entrada dels membres de la cúria com a bisbes, entrada que va ser molt nombrosa a l'inici del segle IV. Constantí també legalitza els procediments perquè l'església pugui rebre llegats testamentaris.

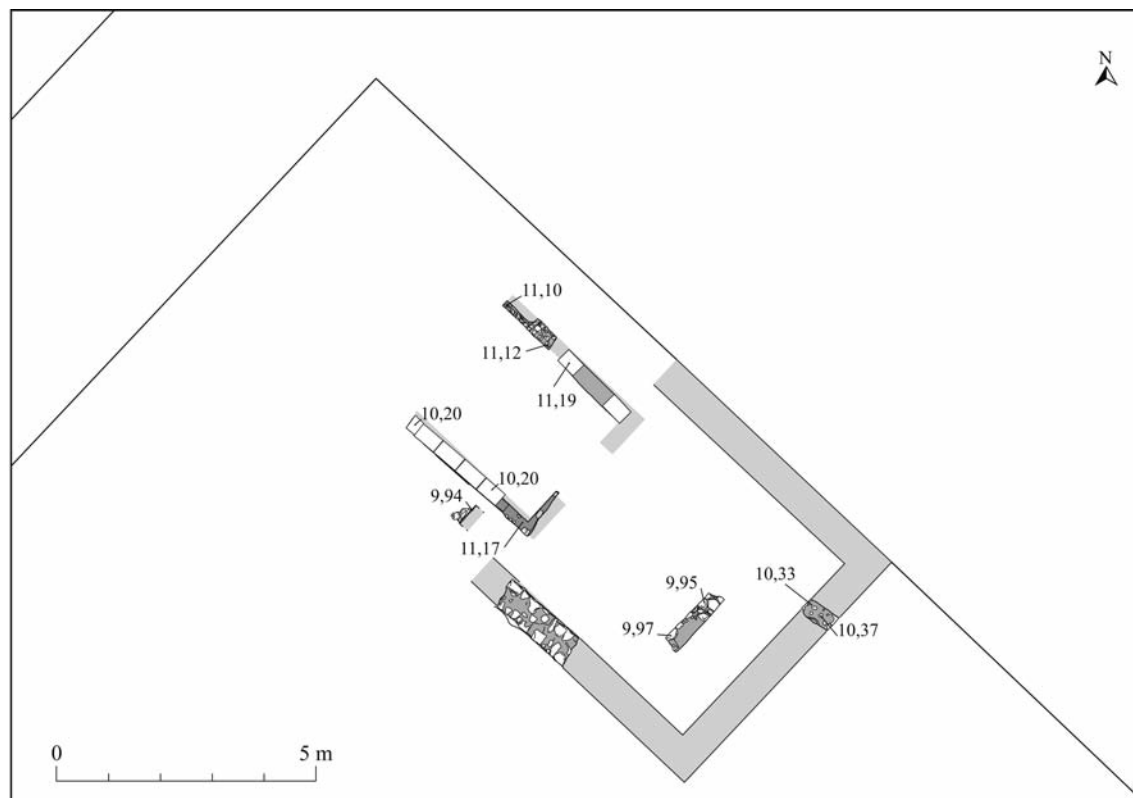

Figura 10
Planta de
les estructures
conservades *in situ*
i atribuïdes a
la cúria.
[Hipòtesi: Julia
Beltrán de Heredia.
Base planimètrica:
F. Florensa.
Tractament gràfic:
I. Camps-MUHBA]

Figura 9
Aplacats de marbre trobats a l'excavació de la *domus* de Sant Iu.
[Fotografia: MUHBA]

cessos de cristianització que es desenvolupen en aquest espai, a partir del segle IV, i probablement abans, encaixen més bé amb aquesta segona hipòtesi¹⁴.

La cúria *Barcinonesis*

Les excavacions dutes a terme al subsòl d'un edifici del Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, al carrer de Sant Honorat¹⁵, van donar moltes dades d'interès. Per a l'època que ens ocupa, l'alt imperi, els testimonis arqueològics exhumats van ser de poca entitat¹⁶, però no per això de menor importància.

En aquest indret es conserven unes estructures que defineixen un edifici allargat. Es tracta d'uns murs d'1,50 m d'amplada, espoliats en alguns punts. A l'interior d'aquesta estança i a la banda nord-oest, altres estructures en marquen una de més petita i també allargada (fig. 10), que

14. La construcció de la primera basílica en aquest espai a l'inici del segle IV es mostra més coherent amb un procés de cristianització fet a partir d'una propietat privada i no pública. També s'ha de tenir present que és més que possible que les habitacions sobre les quals es va edificar la basílica paleocristiana s'haguessin fet servir per al culte cristià.

15. Florensa, F. *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Sant Honorat 3 (campanyes 2000-2003)*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

16. La informació està molt segmentada, ja que part de les estructures altimperials està amagada per la *domus* que s'ha conservat *in situ*. A la zona que es va poder esgotar la seqüència, aquestes estructures estaven molt afectades per construccions posteriors.

Figura 11
Detall del mur de carreus amb aplacats de marbre conservat al jaciment.
[Fotografia: Pep Parer-MUHBA]

Figura 12
Carreus desplaçats, localitzats a les excavacions, que van formar part de l'edificació alt-imperial.
[Fotografia: Pep Parer-MUHBA]

està feta amb grans blocs de pedra (90/100 x 60/70 cm). Se'n conserven diversos carreus *in situ* que presenten un revestiment d'aplacats de marbre (fig. 11). Altres blocs de les mateixes característiques es van trobar desplaçats del seu lloc original, com a conseqüència de les remocions al solar (fig. 12). Els fonaments d'aquest edifici estan encaixats en rases tallades a la roca natural. També s'ha pogut comprovar que es tracta del primer vestigi de l'ocupació del moment de la fundació augustal.

Un seguit de factors, com ara l'entitat de les estructures, el tipus d'obra, la planta que defineixen i la situació en la topografia de la ciutat, apunten cap a un edifici públic, que plantegem identificar com la cúria, seu de l'*ordo decurionum*. Les cúries podien ser de planta quadrada o rectangular i dins l'ampli catàleg de cúries conegudes, hi ha solucions arquitectòniques diverses (Balty, 1991), però sempre s'havien de situar prop del fòrum i les seves dimensions les determinava la categoria del municipi.

En el cas de Barcelona, tindríem un edifici format per un pati/atri i una aula, una de les propostes arquitectòniques de cúria més conegudes i documentades. Aquesta organització la podem veure en molts altres exemples de l'imperi, com Sabratha, a l'actual Líbia, tot i que de dimensions molt superiors (Balty, 1991: 36), o la més propera de la colònia *Virtus Iulia Ituci*, al jaciment de

Torreparedones, a Baena, Còrdova (Ventura, Morena, Moreno, 2013). Tanmateix, és d'especial rellevància el model de cúria de Cartagena. La seva planta presenta una organització i unes proporcions molt properes a les de *Barcino*, tot i que la primera peça o zona d'entrada no està ben definida per l'arqueologia i s'apunten dues propostes (Martín, 2006; Noguera, Martín, Soler, 2013) (fig. 13). D'altra banda, també és significativa la tècnica emprada, en el cas de Barcelona l'ús de carreus de mides molts importants (només se'n conserva la primera filada, *opus quadratum*?), per ara l'únic cas documentat a la nostra ciutat.

Amb relació a l'edifici del carrer de Sant Honorat, és de gran interès la localització a les excavacions de dos elements que deuriem estar disposats a l'interior de la cúria: un estàtua togada i una ara. La primera devia formar part del programa escultòric d'aquest edifici i va ser elaborada en marbre blanc de Luni-Carrara. Conserva una altura de 52 cm, que correspon únicament a la part central de l'escultura. Es tracta d'un togat infantil amb *bulla* que presenta a la part posterior l'element de subjecció. Aquesta figura podia haver estat posada en un nínxol, o bé encastada directament en una de les parets (fig. 14). S'ha considerat com una imatge que devia formar part d'una galeria d'imatges imperials d'època julioclàudia vinculada al fòrum (Rodà, 2007: 749; Claveria, Koppel,

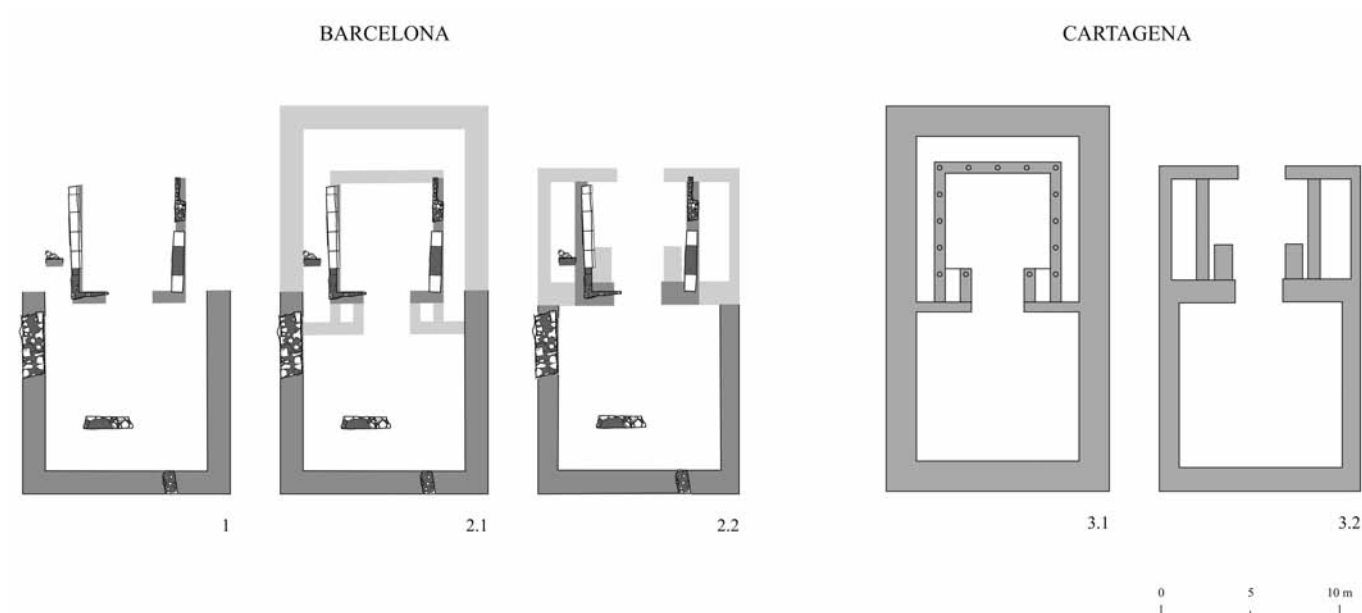

Figura 13

Planta comparada de la cúria de Barcelona i la cúria de Cartagena
[Planimetria: I. Camps]

Rodà, 2014: 101). La cúria de *Barcino* era un indret adequat per disposar estàtues de la família imperial, troballa que queda ara perfectament contextualitzada. L'amplada dels murs (1,50 m) fa pensar en una disposició del togat en nínxol a les parets de l'aula, circumstància, per altra banda, molt habitual a les cúries. Altres elements d'escultura, com diversos fragments de marbre de Luni-Carrara estatutari, dels quals volem destacar un suport cilíndric amb decoració de fulles (arbre?), element de subjecció per sostenir escultures (Kopel, Rodà, 2008: fig. 13 i 14), ens indiquen un programa decoratiu més ampli del que ens ha arribat.

Figura 14

Togat infantil amb *bullae*. L'estàtua deuria d'estar ubicada en un nínxol en la paret de l'aula de la cúria.
[Fotografia: Pep Parer-MUHBA]

Figura 15
Ara localitzat en
les excavacions
de Sant Honorat
que es pot
contextualitzar
a la cúria.
[Fotografia: Pep
Parer-MUHBA]

La segona peça trobada es correspon amb una ara anepígrafa (fig. 15) feta amb pedra de Montjuïc, un element freqüent a les aules de les cúries, com podem veure a la cúria *Iulia*, que té l'altar de la Victòria Augusta (Balty, 1991: 16), a la de Palmira, on a l'eix i al fons de l'aula un pòdium està precedit d'una ara (Balty, 1991: 53); o també a la cúria d'*Ituci*, amb una ara davant de l'absis de l'aula (Ventura, Morena, Moreno, 2013: 243).

Igualment, volem destacar la localització a les excavacions de dos fragments de plaques amb inscripció, una amb una datació propera a la fundació i l'altra de la primera meitat del segle II dC (Rodà, 2009: 159-160). La fragmentació de les plaques no permet anar més enllà. Tampoc podem passar per alt la gran quantitat de plaques de revestiment de marbre, motllures i fragments de cornises (prop de 170 elements) que es van trobar a les excavacions, amb una gran varietat de tipologia de marbres¹⁷.

Totes aquestes dades permeten plantejar la cúria de la ciutat en un dels extrems curts del fòrum, l'extrem sud-oest, a la terrassa més baixa i al nivell de la plaça foral, i ens obliguen a plantejar un fòrum més llarg a la banda sud-oest, com ja hem exposat. La inserció de la cúria en la topografia forense es mostra molt coherent, i juga perfectament amb la xarxa urbana i amb la posició del pòrtic (desdoblament del pòrtic de la terrassa superior a la terrassa inferior). Voldríem insistir (Beltrán de Heredia, 2013: 51) que les anomenades *tabernae*, de les quals s'ha plantejat que depassen la línia de la *insulae* i ocupen el fòrum (Orengo, Cortés, 2014), no són tals sinó estructures vinculades a l'espai d'hàbitat del segle VI; unes estructures constructivament i conceptualment molt allunyades del concepte del món clàssic de *tabernae*¹⁸.

No tenim més dades arqueològiques d'aquest sector, però hi ha suficient espai urbà per situar la basílica a tocar de la cúria. L'associació cúria/basílica està molt ben documentada (Balty, 1991: 314-318) i la seva agrupació a l'extrem curt del fòrum s'adapta a la disposició de "tipus f" de Balty (1991 i 1993), topografia romana que dissocia totalment l'àrea religiosa de la políticoadministrativa. També seria el lloc més adequat per ubicar altres edificis relacionats, com el *tabularium* o la *carcer*.

Un temple sota la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor?

Al sud-est del fòrum, la topografia ens mostra dos *insulae*, presumiblement més grans que la resta, les quals van estar ocupades per edificis públics. La situada més al sud acollia les termes públiques de la ciutat. Les excavacions recents dutes a terme a la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor ens han proporcionat informació sobre la *insula* situada més a l'est.

Les restes arqueològiques exhumades a la basílica dels Sants Just i Pastor i la revisió de les dades aportades per l'excavació del solar contigu¹⁹ posen en evidència la presència en aquest indret d'un edifici de caràcter públic. Les estructures ens indiquen el traçat d'un pòrtic o d'una

17. S'han identificat peces de marbre blanc dolomític, marbre blanc pirenaic, *cipollino* verd, pentèlic, *broccatello*, *rosso antico*, Luni-Carrara, Santa Tecla, *greco scritto*, *verde antico*, pòrfir verd, pòrfir vermell, *pavonazzetto*, entre altres. Agraïm a Ana de Mesa i a Hernando Royo, de l'ICAC, l'estudi dels marbres.

18. Les tècniques constructives emprades (amb material aprofitat com a columnes), la cota de construcció (aixecades sobre els nivells d'amortització de la *domus*) i el fet que aquestes estructures perdurin molt més enllà de la fase de compartimentació de la *domus*, són evidències molt clares de la seva cronologia i responen a un fenomen molt típic de la tardoantiguitat: ocupar vials. Sobre aquest aspecte, vegeu la transformació d'aquest sector als segles VI-VII (Beltrán de Heredia, 2013, fig. 33).

19. Soberón, M. 2006. *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Ciutat, 3 de Barcelona*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. Moreno, I.; Fàbregas, M. 2007. *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de la Ciutat 3. Ciutat Vella, Barcelona*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

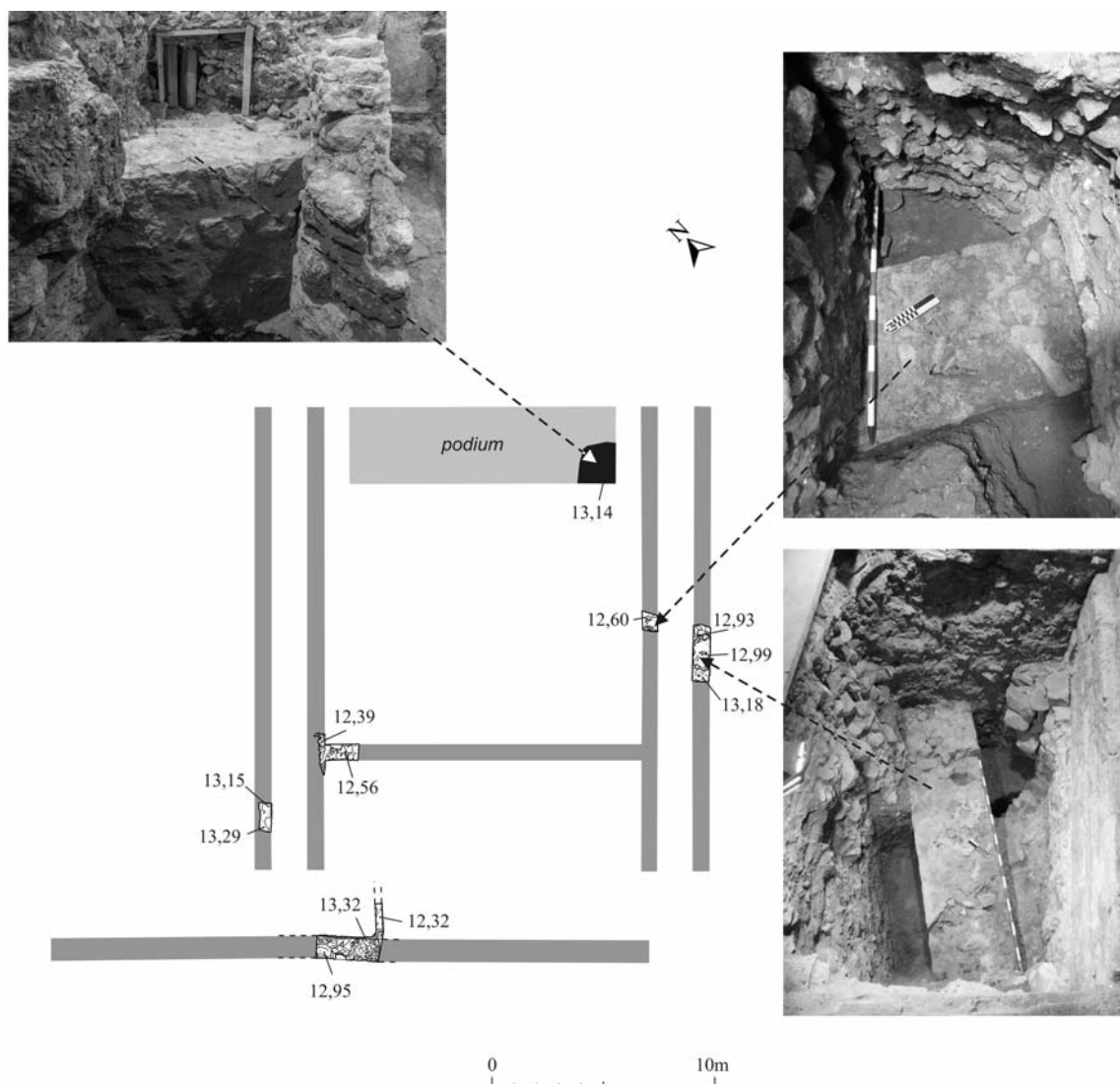

Figura 16
Planta de les
estructures
conservades sota
la basílica dels
Sants Màrtirs Just
i Pastor i el seu
entorn immediat
[Hipòtesi: J. Beltrán
de Heredia.
Planimetria:
I. Camps]

façana monumental amb pòrtic que s'ha de relacionar amb una arquitectura oficial. A les excavacions es van documentar uns murs paral·lels de gran entitat, on es devien recolzar els pilars del pòrtic o galeria (fig. 16). A la zona central, delimitada per aquestes estructures paral·leles, es va localitzar un gran pòdium/plataforma en terrassa que s'adapta a l'orografia del terreny, una solució per construir en terrasses, com també podem veure a *Carthago Nova* (Noguera *et alii*, 2009: 233). S'ha localitzat l'angle del pòdium, amb una fondària de prop d'1,80 m (la part vista és de 0,78 m, la resta correspon als fonaments) i una llargada documentada d'1,65 m. L'estructura continua a través de la zona no excavada per sota de l'església actual (fig. 17). Com passa al mur de la terrassa documentat a la terrassa alta del temple, presen-

ta una desalineació amb la quadrícula romana, segurament per adaptar-se a la corba de nivell del terreny. Aquest desviació devia ser corregida en alçada. El mateix cas el trobem a *Ituci*, en què la construcció de terrasses adaptades a les corbes de nivell dóna unes estructures no del tot ortogonals (Ventura, Morena, Moreno, 2013: 235).

Totes les dades arqueològiques de les quals disposem apunten al fet que, sobre el petit turó dels Sants Just i Pastor, hi havia un edifici organitzat en sentit nord-est/sud-oest, és a dir, amb la mateixa orientació que el temple d'August. Sembla que les dues elevacions es van utilitzar per destacar la presència de dos edificis simbòlics, en un cas el temple dedicat probablement al culte imperial i en l'altre, tot i que no ho sabem del cert, res

impediria pensar en un altre temple amb la mateixa orientació (fig. 18).

Ja havíem apuntat l'existència d'un dipòsit/*castellum aquae* al bell mig del subsòl de l'església, davant de l'altar major, coincidint amb l'eix de l'edifici gòtic (Beltrán de Heredia, 2013: 29)²⁰. Un tema interessant pels processos de cristianització que ja hem abordat en altres fòrums. També es conserva una xarxa de canalitzacions que distribuïen l'aigua per la meitat sud-est de la ciutat²¹. En superfície i en el terreny de les hipòtesis, podríem imaginar un nimfeu o una font monumental, com podem veure a Mèrida (Ayerbe, Barrientos, Palma, 2013), i un edifici de culte potser dedicat a les aigües, com per exemple veiem

Figura 17

Pòdium localitzat sota la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor [Fotografia: Pere Vivas]

a València (Albiach, Espí, Ribera, 2009). La presència d'edificis relacionats amb fonts i amb l'aigua és freqüent a les ciutats romanes. A Barcelona, però, de moment, no podem anar més enllà.

L'orografia del terreny sobre el qual es va aixecar la ciutat, caracteritzada pels dos petits turons de 16,9 m i 14 m d'al-

²⁰. Els estudis sobre l'aigua a la ciutat ja havien plantejat l'existència d'un possible distribuïdor d'aigües en aquest sector (Miró, Orengo, 2010: 129).

²¹. Les excavacions dutes a terme al segle XIX per a la recerca de màrtirs i relíquies va posar en relleu aquesta xarxa subterrània de l'*aquaeductus*. A vegades una plan- ta i altres unes descripcions molt detallades, no deixen cap dubte sobre la seva existència, tot i que lògicament no proporcionen una situació geogràfica exacta.

Figura 18
Situació dels dos
turons de la colònia
romana en relació
al seus edificis
públics.
[Planimetria: E.
Revilla]

çada, respectivament, va condicionar l'organització de la ciutat i també del fòrum. El fet d'aprofitar l'orografia va ser una decisió voluntària i totalment simbòlica, motivada per la intenció de donar més representativitat a uns edificis en relació amb els altres. En aquest sentit, eren sempre els edificis religiosos els que s'aixecaven per sobre dels civils i administratius. Les dues elevacions de *Barcino* van ser coronades per edificis públics destacats, segurament dos temples en paral·lel, hipòtesi que, tot i que sense dades arqueològiques precises però amb una gran intuïció, ja va apuntar l'any 1945 F. Pallarés²². Aquest fet topogràfic/simbòlic es pot veure a moltes altres ciutats romanes, on el relleu augmenta l'escenografia de l'arquitectura.

També cal esmentar la troballa a les excavacions dels Sants Just i Pastor del coronament d'un pedestal, possiblement d'un monument eqüestre, el primer trobat a la ciutat. Aquesta mena d'estàtues es disposaven sempre en espais públics (fig. 19). La peça no va aparèixer aprofitada com a material constructiu, com acostuma a passar, sinó al nivell d'enderroc previ a les construccions aixecades al segle VI, la qual cosa podria indicar una ubicació original no gaire llunyana. Es dona el cas que al costat de la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor, es va localitzar un pedestal epigràfic del segle III, que podria correspondre a una estàtua eqüestre (*IRC* IV: núm. 53)²³.

²². Francesca Pallarés (1975) ja va plantejar la possible existència d'un segon temple a la part alta de la plaça on es localitza la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor. Quaranta anys després l'arqueologia sembla corroborar la seva hipòtesi.

²³. A *Barcino* no es coneixem pedestals susceptibles d'haver servit per suportar estàtues eqüestres, només una peça localitzada als fonaments de la catedral i la peça esmentada al text del carrer d'Hercules amb Arlet.

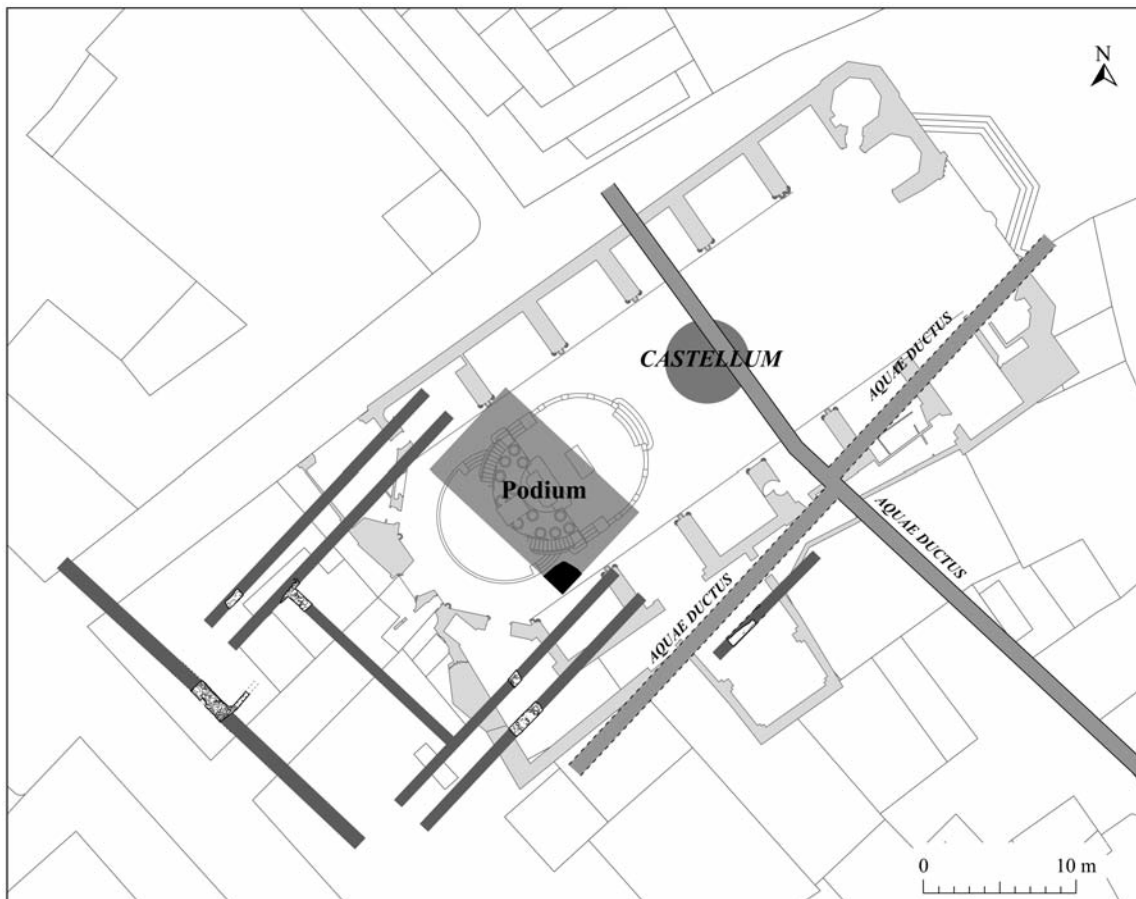

Figura 19
Estructures altimperials documentades sota la basílica dels Sants Just i Pastor en el decurs de les intervencions arqueològiques amb indicació dels trams de l'*aquae ductus*.
[Hipòtesi: J. Beltrán de Heredia. Dibuix: I. Camps]

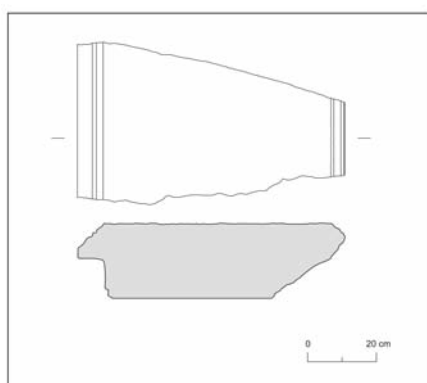
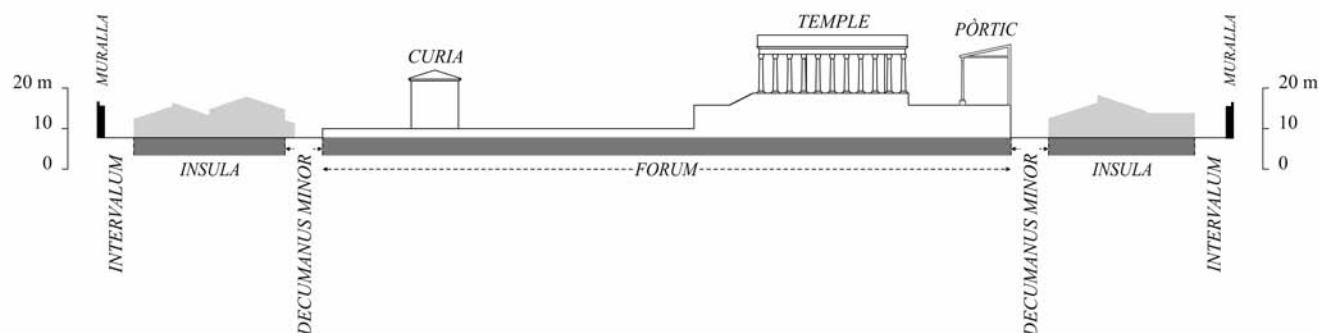

Figura 20
Base de marbre d'una estàtua eqüestre, trobada a l'excavació dels Sants Just i Pastor.
[Dibuix: Ignasi Camps. Fotografia: Pere Vivas]

Figura 21

Secció esquemàtica nord/est-sud-oest de la ciutat romana.
[Dibuix: I. Camps]

Per concloure

Com hem vist, l'arqueologia ha aportat noves dades a la interpretació del fòrum de *Barcino*, les quals ens permeten avançar en el seu coneixement. Tot i que es va omplint el puzzle, encara queden molts interrogants oberts i moltes àrees de les quals no sabem res.

El fòrum, centre de la vida religiosa, administrativa i jurídica, estava integrat per la plaça porticada i els seus edificis annexos. Era el nucli de la ciutat romana i el lloc de representació per excel·lència. Els temples complien una funció ideològica i propagandística, sent un element important de l'escenografia de la ciutat romana, especialment de l'escenografia foral. La topografia escollida i l'escalonament de les terrasses facilitava aquesta posada en escena. A més a més, el paisatge foral jugava amb el factor simbòlic i amb la funcionalitat. En aquest sentit, els temples que dominaven el paisatge, hem de situar-los en una cota superior. En la inferior hi havia els edificis civils i administratius, per tal de separar el món dels déus del món dels homes. Com diu Pierre Gros, la ciutat en època imperial era una ciutat abocada i pensada per a una ostentació del poder imperial (2009).

Hem de destacar el riquíssim programa epigràfic forense de *Barcino* (IRC IV). Encapçala la llista *Lucius Licinius Secundus*, amb vint-i-tres pedestals honorífics. Val la pena recuperar la imatge que ens oferia Isabel Rodà, quan deia que amb aquests vint-i-tres pedestals, i alguns més que no ens han arribat, hauríem d'imaginar “el fòrum de *Barcino*, almenys un dels costats més grans, curull dels pedestals i les estàtues de Licini Segon. Si, a més a més, hi afegim estàtues a divinitats, emperadors, senadors, cavallers, magistrats municipals, altres sevirs augustals, personatges femenins, etc., ens adonarem de la densitat i del poc espai disponible que en el seu dia va arribar a quedar a la plaça pública principal de la ciutat” (Rodà, 2004: 317). Tot contribuïa a omplir i completar una escenografia bigarrada per enaltir l'ostentació i l'autorepresentació.

D'altra banda, l'espai intramurs de la ciutat era fonamentalment per als equipaments públics, i quedava molt reduïda la superfície que es podia destinar a l'hàbitat domèstic. Tenint en compte que a *Barcino* es documenta una *domus* per *insula* i que també hi havia espais de producció, podem dir que a l'interior de la ciutat, hi vivien “quatre” famílies pertanyents a les influents nissagues *barcinonenses* de l'alt imperi, com la de *Lucius Licinis Secundus*, recentment identificada²⁴. Per contra, el *suburbium* es mostra poblat, ordenat i “urbanitzat”, amb les seves *domus* suburbanes i dotat de proveïment d'aigua i de xarxa de sanejament (Beltrán de Heredia, Carreras, 2011).

Per concloure, només recordar que els edificis de la ciutat no es poden entendre aïllats sinó que prenen forma i tenen sentit en relació amb la resta d'edificis i amb el parcel·lari urbà. També s'han de tenir present, però, les transformacions posteriors, perquè aquestes són deutors del que hi havia. En aquest sentit, el fet d'entendre els processos de cristianització i com van marcar la topografia de *Barcino* a l'antiguitat tardana contribueix a nodrir de dades la topografia romana.

²⁴. Estudis recents en curs de publicació permetem atribuir la *domus* d'Avinyò a *Lucius Licinius Secundus*. Vegeu l'article de Diana Gorostide “Els grafitis de *Licinius* i altres grafitis parietals”, (DDAA, en premsa).

BIBLIOGRAFIA

- ADROER, A. 1983. "Restos romanos en el palacio de los Virreyes de Barcelona". *Rivista di Studi Liguri*, 45. Bordighera. pp. 247-252.
- ALBIACH, R.; ESPÍ, I.; RIBERA, A. 2009. "El agua sacra y su vinculación con el origen y desarrollo urbano de una fundación romana. El santuario (¿Asklepion?) de *Valentia* (Hispania)". *Santuarios, oppida y ciudades: arquitectura sacra en el origen y desarrollo urbano del Mediterráneo occidental*. Anejos de Archivo Español de Arqueología XLV. Màrida. pp. 418-445.
- AYERBEBE, R.; BARRIENTOS, T.; PALMA, F. 2013. "La curia de *Augusta Emerita*". *Las sedes de los Ordines Decurionum en Hispania. Análisis arquitectónico y modelo tipológico*. Anejos de Archivo Español de Arqueología LXVII. Màrida. pp. 311-326.
- BALTY, J. CH. 1991. *Curia Ordinis. Recherches d'architecture et d'urbanisme antiques sur les curies provinciales du monde romain*. Mémoires de la Classe des Beaux-Arts. T. XV. Bruxelles.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2001. "Continuïtat i canvi en la topografia urbana. Els testimonis arqueològics del quadrant nord-est de la ciutat". *De Barcino a Barcinona (segles I-VIII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*. Museu d'Història de Barcelona. Barcelona. pp. 96-107.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2009. "Arquitectura y sistemas de construcción en *Barcino* durante la Antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros: un fósil director en el yacimiento de la Plaza del Rey". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 5. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 142-169.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2013. "Barcelona de colònia romana a *sede regia* visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una *urbs* en transformació". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 9. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 16-118.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J.; CARRERAS, C. 2011. "Barcino y la gestión de residuos urbanos". *La gestión de residuos urbanos en Hispania romana. Xavier Dupré, in memoriam*, [reunión científica] (2009). Instituto de Arqueología. Màrida. pp. 233-254.
- BOUEN, A. 2001. "Les collèges dans la ville antique: le cas des *Subaediani*". *Revue Archéologie*, 32. pp. 227-278.
- CLAVERIA, M.; KOPPEL, E.; RODÀ, I. 2014. "Escultures romanes de *Barcino*". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 10. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 96-121.
- CORTÉS, A. 2011. "L'arquitectura domestica de la ciutat romana de *Barcino*". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 7. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 17-66.
- DDAA (en premsa). *La domus romana del carrer Avinyó de Barcelona*. Col·lecció MUHBA Documents, núm. 10. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona.
- ESCRIVÀ, M. I.; JIMÉNEZ, J. L.; RIBERA, A. 2013. "La curia y la basílica de *Valentia*". *Las sedes de los Ordines Decurionum en Hispania. Análisis arquitectónico y modelo tipológico*. Anejos de Archivo Español de Arqueología LXVII. Màrida. pp. 53-67.
- FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. 1997. *Inscriptions romaines de Catalogne IV. Barcino*. Universidad de Barcelona. París.
- GIMENO PASCUAL, J. 1983. "Barcino Augusta. Distribución de espacios urbanos y áreas centrales de la Ciudad". *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, I. Madrid. pp. 9-30.
- GROS, P. 2009. "Le rôle de l'architecture sacrée dans la définition et la hiérarchisation des espaces de les villes romaine impériale". *Santuarios, oppida y ciudades: arquitectura sacra en el origen y desarrollo urbano del mediterráneo occidental*. Anejos de Archivo Español de Arqueología XLV. Màrida. pp. 329-344.
- KOPPEL, E.; RODÀ, I. 2008. "La escultura de las *villae* de la zona del noroeste hispánico: los ejemplos de Tarragona y Tossa de Mar". *Las villae tardorromanas en el occidente del Imperio: arquitectura y función*. V Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón (2006). pp. 99-131.
- MARTÍN CAMINO, M. 2006, "La curia de *Carthago Nova*". *Mastia* 5. Museo Arqueológico Municipal de Cartagena. pp. 61-84.
- MIRÓ, C.; ORENGO, H. 2010. "El cicle de l'aigua a *Barcino*. Una reflexió entorn de les dades arqueològiques". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 5.

Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp.108-133.

NOGUERA, J. M. *et alii* 2009. "El foro de *Carthago Nova*: estado de la cuestión". *Fora Hispaniae. Paisaje urbano, arquitectura, programas decorativos y culto imperial en los foros de las ciudades hispanorromanas*. Museo Arqueológico de Murcia. pp. 217-302.

NOGUERA, J. M.; MARTÍN, M.; SOLER, B.; 2013. "De nuevo sobre el foro de *Carthago Nova*: la curia de la colonia". *Las sedes de los Ordines Decvriovm en Hispania. Análisis arquitectónico y modelo tipológico*. Anejos de Archivo Español de Arqueología LXVII. Madrid. pp. 135-164.

ORENGO, H.; CORTÉS, A. 2014. "The Augustan Temple and Forum of de Colony of Barcino: a 90 degree turn". *Oxford Journal of Archaeology*. Vol. 33. pp. 89-107.

PALLARÉS, F. 1975. "La topografia i els orígens de la Barcelona romana". *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad de Barcelona*, XVI. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona. Barcelona. pp. 5-48.

RODÀ, I. 2004. "El culte imperial i el seu reflex a la colònia de Barcino". *Divo Augusto. La descoberta d'un temple romà a Croàcia*. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 311-318.

RODÀ, I. 2007. "Documentos e imagenes de culto imperial en la Tarraconense septentrional". *Actas del Congreso internacional. Culto Imperial: política y poder* (18-20 maig de 2006). Mèrida. pp. 739-762.

RODÀ, I. 2013. "Darreres troballes epigràfiques en pedra de Barcino". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 9. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 156-163.

VENTURA, A.; MORENA, J. A.; MORENO, A. 2013. "La curia y el foro de la colonia *VIRTVS IVLIA ITVCI*". *Las sedes de los Ordines Decvriovm en Hispania. Análisis arquitectónico y modelo tipológico*. Anejos de Archivo Español de Arqueología LXVII. Madrid. pp. 233-247.

TEXTOS EN CASTELLANO
SÍNTESIS

Julia Beltrán de Heredia Bercero

las diferentes clases de objetos, presencia o ausencia de bienes de prestigio, etc.). Teniendo en cuenta estas características, se pueden dividir los asentamientos rurales por lo menos en tres categorías básicas. En primer lugar, las aldeas o unidades de explotación agrupadas, conformadas por una zona de vivienda no muy extensa asociada a una zona de estructuras destinadas al almacenaje de excedente agrícola, como por ejemplo los yacimientos de Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès), Les Guàrdies y Mas d'en Gual (El Vendrell), así como los núcleos de Mas Gusó (Belcaire d'Empordà) y Saus (Camallera). En segundo lugar, las residencias señoriales rurales, identificadas por una única unidad residencial aislada, que destaca por sus dimensiones y su complejidad estructural, con superficies de entre 100 y 200 m², formadas por un elevado número de estancias articuladas alrededor de espacios abiertos o patios, y representadas por el yacimiento del Fondo del Roig (Cunit) o el de Can Calvet de Santa Coloma de Gramenet. Finalmente, en tercer lugar, los asentamientos definidos como casas de labor o unidades de explotación aisladas, constituidas por un único núcleo familiar que reside de manera aislada en viviendas de modalidad sencilla y con una capacidad relativamente baja de generar y almacenar excedentes, como por ejemplo el yacimiento de la Facultad de Medicina de la UAB en Cerdanyola del Vallès. A la hora de asociar los dos núcleos estudiados a alguna de las categorías existentes, dos datos pueden ser relevantes. El primero, las grandes dimensiones de los silos, y el segundo, la alta representación de las cerámicas de importación, que se sitúa en torno al 10%. Ambas circunstancias nos permitirían pensar que los dos núcleos podrían haber sido establecimientos rurales del estilo de las aldeas o unidades de explotación agrupadas como las de Les Guàrdies, Mas d'en Gual (El Vendrell) o Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès).

Queremos destacar también la constatación de la alta densidad de este tipo de poblamiento que se documenta en el Pla de Barcelona. La presencia de todos estos yacimientos nos lleva a concluir que, como mínimo desde el ibérico

pleno, en este territorio se llevaba a cabo una explotación agrícola muy intensa.

La producción proveniente de esta densa ocupación rural de la llanura debía de ser gestionada y en parte acumulada en núcleos urbanos fortificados en altura, que en la zona de estudio corresponderían a los núcleos de Montjuïc y el Turó de la Rovira. Pero es importante destacar que una parte significativa de la producción debía de seguir en manos de las comunidades rurales, las cuales debían de acumular y gestionar una parte significativa de lo que producían. Esta dinámica de explotación intensiva del potencial agrícola del Pla de Barcelona parece arrancar en el siglo IV a.C., como atestigua el yacimiento de la estación de la LAV en la Sagrera, y debió de incrementarse notablemente en torno al 200 a.C., lo que se evidencia en los grandes silos documentados en el núcleo del Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, continuando sin cambios significativos en el período ibérico tardío. A diferencia de lo que ocurre en los núcleos urbanos, que sufren abandonos sistemáticos o transformaciones radicales a partir del 200 a.C., el poblamiento rural parece caracterizarse por una clara continuidad, e incluso mantener una tendencia a intensificarse, pero sin cambios significativos por lo que respecta a estructuras, tipología de los asentamientos, dimensiones, etc. En conclusión, esta dinámica nos puede permitir plantear como hipótesis que el poblamiento rural de época romana republicana no parece que se presente como un fenómeno de nueva implantación de filiación itálica sino como el resultado de aprovechar y mantener unas dinámicas y estructuras preexistentes de clara filiación ibérica.

La ciudad romana de *Barcino* se erige aprovechando dos pequeñas colinas, de 16,9 y 14 m de altura, que tuvieron un importante papel en el aspecto simbólico y de representación de la urbe. La trama urbana se basa en la ortogonalidad de un modelo de fundación *ex novo*, como continuación del reparto del territorio a través de la centuriación, pese a que esta concepción presenta, como en otras ciudades romanas, algunas irregularidades.

Por lo que respecta al foro, éste no se localiza en una posición central, sino un poco desplazado hacia el noroeste, para aprovechar la elevación de una de las colinas. Consiste en una plaza alargada porticada en dirección noreste/suroeste, organizada en dos terrazas de iguales dimensiones, con el templo, conocido como templo de Augusto, en una posición central. Unos 6 m separan la terraza superior de la inferior. La localización de la curia en la terraza inferior y la relativa a las estructuras del pórtico en la superior nos permiten hacernos una idea de las dimensiones del espacio foral.

La curia se ha podido establecer a partir de unas estructuras que definen un edificio alargado; se trata de unos muros de 1,50 m de ancho, expoliados en algunos puntos. Dentro de esta estancia, en el lado noroeste, otras estructuras marcan una segunda estancia más pequeña, también alargada, levantada con grandes bloques de piedra. *In situ* se conservan varios sillares, que presentan un revestimiento aplacado de mármol. En el caso de Barcelona, se trataría de un edificio formado por un patio/atrio y un aula, una de las propuestas arquitectónicas de curia más conocidas y documentadas, y que encontramos en otros muchos ejemplos del imperio.

En relación con la curia, es de gran interés la localización en las excavaciones de dos elementos que debían de encontrarse en su interior: una estatua togada y un ara. La primera debía de formar parte del programa escultórico del edificio. Se trata de un togado infantil con *bullae*, que presenta el elemento de sujeción en la parte posterior y que podría haber estado colocado en un nicho. La segunda pieza hallada se corresponde con un ara anepígrafa, realizada con piedra de Montjuïc, un ele-

mento frecuente en las aulas de las curias, como podemos ver en la *Curia Iulia*, con su altar de Victoria Augusta, en la de Palmira, donde en el eje y al fondo del aula un podio está precedido por un ara, o en la curia de *Ituci*, con un ara delante del ábside del aula.

Al noroeste del foro, y en una *insula* contigua, se localiza la conocida como *domus* de Sant Iu, que fue excavada en los años sesenta. Se ha planteado que podría haber sido una sede corporativa o *collegium*, o bien tratarse de una *domus* que podría haber evolucionado hasta convertirse en *schola*. Los datos arqueológicos conservados permiten asegurar que la organización de este edificio corresponde a un *perystilum* central de grandes dimensiones, con una disposición de balsas perimetrales de medidas considerables, recubiertas de opus *sigillum*, y habitaciones a su alrededor. Esta organización arquitectónica también es típica de las *domus*, lo que dificulta sobremanera su diferenciación.

La revisión del material arqueológico localizado en las excavaciones de la *domus* de Sant Iu proporcionó algunas piezas de jardín, pero podrían corresponder tanto a espacios públicos como privados. A partir de los datos de los que disponemos, la interpretación sobre la función de esta *domus*, en el sentido de si se trató de una sede colegial, permanece abierta. También debe considerarse la hipótesis de que fuese propiedad de un personaje destacado de la colonia, que podría haber desempeñado algún papel en el gobierno local. Los procesos de cristianización que se desarrollan en este espacio, a partir del siglo IV, y probablemente antes, encajan mejor con esta segunda hipótesis. Finalmente, los restos arqueológicos exhumados en la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor, y la revisión de los datos aportados por la excavación del solar contiguo, evidencian la presencia en este lugar de un edificio de carácter público. Las estructuras nos indican el trazado de un pórtico o una fachada monumental con pórtico que hay que relacionar con una arquitectura oficial. También se ha localizado un podio/plataforma en terraza que se adapta a la orografía del terreno. Todos los datos arqueológicos de los que disponemos apuntan a que sobre la pequeña colina

de los Sants Màrtirs Just i Pastor se erigía un edificio organizado de noreste a suroeste, es decir, con la misma orientación que el templo de Augusto. Parece que las dos elevaciones se utilizaron para destacar la presencia de dos edificios simbólicos, en un caso el templo dedicado probablemente al culto imperial y en el otro, aunque no lo sabemos a ciencia cierta, nada nos impediría pensar en otro templo con la misma orientación. Ya habíamos apuntado la existencia de un depósito/*castellum aquae* justo en el centro del subsuelo de la iglesia. En superficie, y en el ámbito de las hipótesis, podríamos imaginar un ninfeo o una fuente monumental, como en el caso de Mérida, y un edificio de culto quizás dedicado a las aguas, como, por ejemplo, en Valencia. La presencia de edificios relacionados con fuentes y con el agua es frecuente en las ciudades romanas. En Barcelona, sin embargo, por el momento no podemos ir más allá.

El estudio sistemático de las pipas con método arqueológico en Barcelona cuenta con una corta pero relativamente productiva trayectoria que arranca con la excavación del antiguo mercado del Born y que ha sido recogida en diferentes artículos que aparecen citados en la bibliografía. La labor arqueológica ha venido a sumarse a la iniciada por historiadores como Albert García Espuche por lo que respecta al arraigo del consumo de tabaco en la ciudad moderna y a la complejidad de la economía de este período, lejos de las visiones más pesimistas sobre éste.

El objetivo de este artículo es, por un lado, ampliar y profundizar en los tipos ya conocidos, como por ejemplo las producciones locales, pero también abrir el campo con nuevos hallazgos interesantes, especialmente por su datación. Por otro lado, las características del contexto de las piezas hacen que sea inexcusable obviar las consideraciones de tipo social que de ellas se desprenden, sobre todo las referidas a la adopción y consumo de los nuevos productos como el tabaco entre las clases populares.

El contexto de referencia y del que provienen los materiales es el conjunto de veinticinco barracas de pescadores de época moderna, excavadas recientemente.

Las barracas de pescadores son pequeñas construcciones con un módulo variable que al final del período estudiado ronda los 12 palmos de anchura por 24 de longitud. Para su construcción se utilizan materiales de todo tipo, especialmente de desecho, entre los que la piedra tiene un papel muy discreto, limitada a conformar poco más que los precarios cimientos de las edificaciones. La finalidad de estas barracas era específicamente utilitaria: guardar los aparejos, como las redes y más habitualmente los palangres y las nasas. A veces también se guardaban en ellas los timones, jarcias y remos de las embarcaciones. Y finalmente, servían para cobijarse cuando la meteorología era adversa, pero sobre todo permitían recogerse mientras el Portal de Mar permanecía cerrado. De este hecho se puede deducir la gran cantidad de tiempo que los pescadores y pescaderas pasaban en estas construcciones.

**ENGLISH TEXT
SUMMARY**

area associated with an area of structures for storage of agricultural surpluses, such as the sites of Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès), Les Guàrdies and Mas d'en Gual (Vendrell), and also the settlements of Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà) and Saus (Camallera). Secondly, the rural stately homes, identified by a unique isolated residential unit, notable for its size and structural complexity, with surface areas of between 100 and 200 m², formed by a high number of rooms arranged around open areas or courtyards, represented by the site of Fondo del Roig (Cunit) or Can Calvet in Santa Coloma de Gramenet. Finally, the settlements defined as farmhouses or isolated farming units, consisting of a single family unit that resides in isolation in dwellings of a simple modality and with a relatively low capacity for generating and storing surpluses, such as the site of the UAB Faculty of Medicine in Cerdanyola del Vallès.

When relating the two settlements studied to one of the existing categories, there are two pieces of data that can be relevant. The first, the large size of the silos, and the second, the high rate of imported ceramics, at around 10%.

These two facts would suggest that both settlements could have become rural establishments in the style of the hamlets or grouped farming units like those of Les Guàrdies, Mas d'en Gual (Vendrell) or Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès).

We also want to point out the high density of this type of settlements documented in the Barcelona Plain. The presence of all these sites leads us to conclude that, at least since the Full Iberian period, in this territory there was very intensive agricultural exploitation.

The produce of this dense rural occupation of the plain must have been managed and partly accumulated in fortified urban settlements on high ground, which in the area under study would correspond to the settlements of Montjuïc and La Rovira hill. But it is important to note that a major part of production must have remained in the hands of rural communities, which must have accumulated and managed a significant part of what they produced.

This dynamic of intensive exploitation of the agricultural potential of the Barcelona Plain seems to have begun in the 4th century BC, as shown by the site of La Sagrera high speed train station and must have increased notably in the period around 200 BC, clearly indicated by the large silos documented in the settlement of La Santa Creu i Sant Pau Hospital, continuing without significant changes in the Late Iberian period. In contrast to what happens in urban settlements, which suffer from systematic abandonment or radical transformations, from 200 BC, the rural settlements seem to be characterised by clear continuity, and even maintain a tendency to intensify, but without significant changes in terms of structures, typology of settlements, dimensions, etc. In conclusion, this dynamic can allow us to hypothesise that the rural settlements of the republican Roman period do not seem to be a new phenomenon of Italic influence, but rather the result of using and maintaining pre-existing dynamics and structures of a clear Iberian influence.

The Roman city of *Barcino* rises up on two small hills of 16.9 and 14 m in height that had an important role in the symbolic and representational aspect of the city. The urban layout is based on the orthogonality of an *ex novo* foundation model, as a continuation of the division of the territory through centuriation, although this concept has, as in other Roman cities, some irregularities. The forum is not located in a central position but slightly towards the northwest, to exploit the height of one of the two hills. It corresponds to an elongated porticoed square in northeast/southwest direction, organised in two terraces of the same size, with the temple, known as the temple of Augustus, in a central position. The forum is organised into two terraces. A difference of nearly 6 m separates the upper from the lower terrace. The location of the curia in the lower terrace and that of the structures of the portico in the upper terrace gives us an idea of the dimensions of the forum area.

The curia has been established based on structures that define an elongated building. These walls are 1.50 m wide, dismantled in some points. Inside this room and on the northwest side, other structures define a smaller and also elongated room made from large blocks of stone. Several freestones remain *in situ* that were covered with marble slabs. In the case of Barcelona, it would have been a building formed by a courtyard/atrium and an aula, one of the best known and documented examples of an architectural curia. We can see this arrangement in many other imperial buildings.

In terms of the curia, the discovery during the excavations of two elements that must have been deposited inside is of great interest: a statue with toga and an altar stone. The former must have formed part of the sculptural decoration of this building. It is a child wearing toga with *bulla* with, in the lower part, the element of subjection and that could have been put in a niche.

The second piece found corresponds to an altar stone without inscriptions made with stone from Montjuïc, a frequent element in the *aulae* of the *curiae*, as we can see in the *Curia Iulia*, which has the altar to Victoria Augusta, in that of

Palmyra, where at the axis and at the back of the aula a podium is preceded by an altar stone, or also in the curia of *Ituci*, with an altar stone in front the apse of the aula.

To the northwest of the forum and in an adjacent *insula*, we found the one known as Sant Iu *domus*, which was excavated in the 1960s. It has been suggested that it could have been a business corporation or *collegium* or a *domus* that could have evolved into a *schola*. The archaeological data conserved indicates that the layout of this building corresponds to a large scale central *perystilum*, with an arrangement of perimeter ponds of considerable size covered in *opus signinum* and surrounded by rooms. This architectural arrangement is also typical of the *domus*, and differentiating between the two is always complicated. The revision of the archaeological material found in the excavations of the Sant Iu *domus* uncovered some garden pieces, but could also correspond to both private and public spaces. Based on data available to us, the interpretation of the function of the so-called Sant Iu *domus*, in the sense of whether it was the home to an association, must remain open. We must also consider the hypothesis that it was the property of a key figure in the colony who could have had a role in the local government. The processes of Christianisation that took place in this area from the 4th century, and probably earlier, fit better with this second hypothesis.

Finally, the archaeological remains exhumed in the basilica of Saints Justus and Pastor and the revision of the data provided by the excavation of the adjacent plot reveal the presence of a public building in this place. The structures indicate the layout of a portico or a monumental façade with portico which must be related with an official building. A podium/platform arranged on a terrace that adapts to the orography of the terrain has also been found. All the archaeological data we have suggests that, on the small hill of Saints Justus and Pastor, there was a building arranged northeast to southwest; that is, with the same orientation as the temple of Augustus. It seems that the two elevations were used to emphasise the presence of two symbolic buildings, in one

case the temple probably dedicated to imperial worship and in the other, although we are not certain, probably another temple with the same orientation. We had already noted the existence of a reservoir/*castellum aquae* in the very centre of the church subsoil. On the surface, we could hypothesise the existence of a *nimfeum* or monumental fountain, as we can see in Mérida, and a building for worship, perhaps dedicated to the waters, as in Valencia. The presence of buildings related to fountains and water is frequent in Roman cities. In Barcelona, however, at the moment, we can go no further.

The systematic study of pipes in Barcelona using an archaeological method has a short but relatively productive life that started with the excavation of the old El Born Market and has been compiled by different articles that are cited in the bibliography. The archaeological task has been added to the work begun by historians such as Albert García Espuche on the rooting of tobacco consumption in the modern city and on the complexity of the economy in this period, far from the most pessimistic visions.

The objective of this article is, on the one hand, to expand and explore the types already known, such as the local productions, but also to open the field with interesting new finds, especially in terms of dating. On the other hand, the characteristics of the context of the pieces make it inexcusable to ignore the social considerations that arise, especially concerning the adoption and consumption of the new products, such as tobacco among the working classes. The framework of reference and source of the materials are the twenty-five fishermen's shacks of the modern era, recently excavated.

The fishermen's shacks are small constructions with variable module that at the end of the period studied were around 12 palms wide by 24 long. All kinds of materials were used for their construction, especially waste, among which stone has a very discreet place, used for little more than the precarious foundations of the buildings. The purpose of these shacks was specifically utilitarian: for storing fishing tackles and nets and more usually trawl-lines and fish trap baskets. On some occasions, rudders, rigging and boat oars were also stored there. And finally, they served as a shelter when the weather was adverse, but above all while the Sea Gate was closed. From this we can deduce the great amount of time spent by the fishermen and fishmongers in these constructions.

The archaeological framework of the origin of the pipes, apart from being highly socially defined, offers some advantages such as the good stratigraphic quality with few later intrusions, and documentary and numismatic remains that support chronologies quite close to

TEXTES EN FRANÇAIS
RÉSUMÉ

sence ou absence de biens de prestige, etc.). Si l'on tient compte de ces caractéristiques, on peut classer les colonies rurales en au moins trois catégories de base. En premier lieu, les hameaux ou les unités d'exploitation groupées, composées par une zone d'habitat peu étendue associée à une zone de structures destinées à l'emménagement d'excédent agricole comme, par exemple, les gisements de Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès), les Guàrdies et Mas d'en Gual (Vendrell) ainsi que les centres de Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà) et de Saus (Camallera). En deuxième lieu, les résidences seigneuriales rurales, identifiées par une seule unité résidentielle isolée, qui est marquée par ses dimensions et sa complexité structurelle qui atteignent des dimensions allant de 100 à 200 m², formées par un nombre élevé de pièces articulées autour d'espaces ouverts ou de patios, on en trouve un exemple dans le gisement du Fondo del Roig (Cunit) ou dans celui de Can Calvet de Santa Coloma de Gramenet. Finalement, en troisième lieu, les colonies définies comme mas ou unités d'exploitation isolées, constituées par un unique noyau familial qui vit de manière isolée dans un logement simple et qui offre une capacité relativement faible à créer et emmagasiner des excédents, c'est le cas, par exemple, du gisement de la Faculté de Médecine de l'UAB à Cerdanyola del Vallès.

Lorsque l'on veut faire entrer les deux noyaux étudiés dans l'une des catégories existantes deux données peuvent s'avérer importantes. La première réside dans les grandes dimensions des silos et la deuxième dans la forte présence des céramiques d'importation qui se situe aux alentours de 10 %. Ces deux faits nous permettraient de penser que les deux noyaux auraient pu devenir des établissements ruraux dans le style des hameaux ou des unités d'exploitation groupées comme celles de les Guàrdies, Mas d'en Gual (Vendrell) ou encore Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès). Nous tenons à souligner aussi que nous avons constaté une forte densité de ce type de peuplement dans la plaine de Barcelone. La présence de tous ces gisements nous mène à conclure qu'au moins depuis la période du plein ibérique, il existait sur ce territoire une

exploitation agricole particulièrement intense.

La production qui provient de cette dense occupation rurale de la plaine devait être gérée et en partie accumulée dans des noyaux urbains fortifiés situés sur les hauteurs, ce qui, dans la zone étudiée, correspondrait à Montjuïc et au Turó de la Rovira. Mais il est important de souligner qu'une partie importante de la production devait rester entre les mains des communautés rurales qui devaient accumuler et gérer une partie importante de ce qu'elles produisaient.

Cette dynamique d'exploitation intensive du potentiel agricole de la plaine de Barcelone paraît démarrer au IVe siècle av. J.-C., comme le prouve le gisement de la gare du TGV de la Sagrera, et avait considérablement augmenté autour du IIe siècle av. J.-C., ce qui apparaît de manière évidente dans les grands silos documentés au noyau de l'Hôpital de la Santa Creu i Sant Pau et s'est poursuivi sans changements significatifs au cours de la période de l'ibérique tardif. Contrairement à ce qui se passe dans les noyaux urbains, qui sont systématiquement abandonnés ou subissent des transformations radicales, à partir du IIe siècle av. J.-C., le peuplement rural paraît être caractérisé par une claire continuité avec une tendance à s'intensifier mais sans changements significatifs en ce qui concerne les structures, la typologie des colonies, les dimensions, etc. En conclusion, cette dynamique peut nous permettre d'émettre l'hypothèse suivante : le peuplement rural de l'époque romaine républicaine ne semble pas être un phénomène de nouvelle implantation hérité de l'Italie, mais résulterait du fait de profiter et de maintenir des dynamiques et des structures préexistantes avec une filiation ibérique claire.

La ville romaine de *Barcino* a été édifée en profitant de deux petites collines de 16,9 et 14 m de hauteur qui ont joué un rôle important dans l'aspect symbolique et de représentation de la ville. La trame urbaine se base sur l'orthogonalité d'un modèle de fondation *ex novo*, comme à la suite de la répartition du territoire à travers le système de centuriation bien que cette conception présente, comme dans d'autres villes romaines, quelques irrégularités.

Quant au forum, il n'a pas une position centrale mais se trouve légèrement déplacé vers le nord-ouest afin de profiter de l'élévation de l'une des deux collines. Il correspond à une place à arcades, de forme allongée, qui suit la direction nord-est/sud-ouest, disposée en deux terrasses de mêmes dimensions, avec le temple connu comme le temple d'Auguste au centre. Le forum s'organise autour de deux terrasses. Une différence de près de 6 mètres sépare la terrasse supérieure de la terrasse inférieure. Le positionnement de la curie sur la terrasse inférieure et la terrasse supérieure à arcades nous permet de nous faire une idée de l'espace occupé par le forum.

La curie a pu être reconnue grâce à des structures qui définissent un bâtiment de forme allongé. Il s'agit de murs de 1,5 mètre d'épaisseur, abîmés en certains endroits. À l'intérieur de cet espace, sur le côté nord-ouest, d'autres structures dessinent un autre espace, plus petit, allongé lui aussi, construit à l'aide de gros blocs de pierre. On conserve *in situ* plusieurs pierres de taille qui offrent un revêtement plaqué en marbre. Dans le cas de Barcelone, nous aurions affaire à une construction composée d'un patio/atrium et d'une salle, soit l'une des propositions architecturales les plus connues et documentées de curie. Nous pouvons observer cette même organisation en bien d'autres endroits de l'empire.

En ce qui concerne la curie, la localisation, lors des fouilles, de deux éléments qui devaient se trouver à l'intérieur présente un grand intérêt. Il s'agit d'une statue portant une toge et d'une pierre d'autel. La statue devait faire partie du programme de sculptures de ce bâtiment. Il s'agit d'une statue d'enfant portant une toge avec une *bullà* qui pré-

sente dans sa partie postérieure un élément d'attache et aurait pu être mis dans une niche. La seconde trouvaille est une pierre d'autel anépigraphie en pierre de Montjuïc, un élément fréquent dans les salles des curies comme on peut en voir à la *curie Iulia* qui possède l'autel de la Victoire Augusta, dans celle de Palmyre où, dans l'axe et au fond de la salle, un podium est précédé d'un autel, ou encore à la curie d'*Ituci* où l'autel se trouve devant l'abside de la salle.

Au nord-ouest du forum, dans une *insula* contigüe, on trouve celle connue comme la *domus* de Sant Iu (Saint Yves), qui est le résultat de fouilles datant des années soixante. On a pensé qu'il pouvait s'agir d'un siège corporatif ou *collegium*, ou bien encore d'une *domus* qui pourrait avoir évolué en *schola*. Les données archéologiques conservées permettent d'assurer que l'organisation de ce bâtiment correspond à un *perystilum* central de grandes dimensions, présentant une disposition de citernes tout le long du périmètre de taille considérable recouvert d'*opus signinum*, ainsi que des habitations tout autour. Cette organisation architecturale est, elle aussi, typique des *domus*, ce qui fait qu'il est toujours difficile d'établir la différence entre les deux.

La révision du matériel archéologique trouvé dans les fouilles de la *domus* Saint Yves a permis de découvrir quelques pièces de jardin qui pourraient correspondre aussi bien à des espaces publics qu'à des espaces privés. À partir des données dont nous disposons, l'interprétation de la fonction de ce qu'on appelle la *domus* Saint Yves afin de savoir si elle a été un siège collégial, reste ouverte. On doit aussi considérer l'hypothèse qu'elle ait pu appartenir à un personnage important de la colonie, personnage qui aurait pu jouer un rôle dans le gouvernement local. Les processus de christianisation qui se développent dans cet espace à partir du IVe siècle, et probablement avant, correspondent mieux à cette seconde hypothèse.

Finalement, les restes archéologiques exhumés dans la basilique des Saints Just et Pastor ainsi que la révision des données apportées par les fouilles du terrain contigu soulignent la présence, à cet endroit, d'une construction à

caractère public. Les structures nous indiquent les tracés d'un portique ou d'une façade monumentale avec un portique que l'on doit rapprocher d'une architecture officielle. On a aussi localisé un podium/plateforme en terrasse qui s'adapte à l'orographie du terrain. Toutes les données archéologiques dont nous disposons indiquent que sur la petite colline des Saints Just et Pastor il y avait un bâtiment orienté nord-est / sud-ouest, c'est-à-dire qu'il avait la même orientation que le temple d'Auguste. Il semble que les deux élévations aient été utilisées pour souligner la présence de deux constructions symboliques, d'une part le temple consacré probablement au culte impérial et, d'autre part, bien que nous ne puissions pas en être sûrs, rien ne nous empêche de penser à un autre temple ayant la même orientation. Nous avions déjà mentionné l'existence d'une citerne / *castellum aquae* au beau milieu du sous-sol de l'église. En superficie et dans le domaine des hypothèses, nous pourrions imaginer un nymphée ou une fontaine monumentale comme on peut en voir à Mérida, et une construction, peut-être consacrée à l'eau, comme nous en voyons, par exemple, à Valence. La présence de bâtiments liés aux fontaines et à l'eau est fréquente dans les villes romaines. Cependant, pour le moment, à Barcelone, nous ne pouvons pas extrapoler plus.

À Barcelone, l'étude systématique des pipes selon la méthode archéologique présente une trajectoire courte mais productive qui débute lors des fouilles de l'ancien marché du Born. La bibliographie offre un aperçu des différents articles publiés à ce sujet. Cette tâche archéologique s'est ajoutée à celle commencée par des historiens tels qu'Albert Garcia Espuche quant à l'enracinement de la consommation de tabac dans la ville moderne et à la complexité de l'économie durant cette période, loin des visions plus pessimistes sur cette dernière.

Le but de cet article est, d'une part, de développer et d'aller plus loin dans les types déjà connus, comme par exemple les productions locales, mais aussi d'élargir le domaine grâce à de nouvelles découvertes intéressantes surtout quant à la datation. D'autre part, les caractéristiques du contexte des pièces rendent inexcusable de mettre de côté les considérations de type social qui en découlent, surtout en ce qui concerne l'adoption et la consommation des nouveaux produits tel que le tabac parmi les classes populaires. Le contexte de référence et dont est issu la matière est l'ensemble de vingt-cinq baraques de pêcheurs récemment fouillées qui datent de l'époque moderne.

Les baraques de pêcheurs sont de petites constructions dont le module variable, à la fin de la période étudiée, approche 12 empan de largeur et 24 de longueur. On utilisait toute sorte de matériaux pour leur construction et tout particulièrement des déchets parmi lesquels la pierre joue un rôle très discret, se limitant à tracer les précaires fondements des constructions. Ces baraques avaient surtout un but utilitaire : y garder les instruments de pêche, les filets et, plus habituellement, les palangres et les nasses de pêche. Occasionnellement, on y conservait aussi les gouvernails, les gréements et les rames des embarcations. Finalement, elles servaient d'abri en cas de mauvais temps, mais elles permettaient surtout d'attendre lorsque la Porte de la Mer était fermée. Ceci permet d'imaginer les longs moments que pêcheurs et pêcheuses y passaient.

Le contexte archéologique de provenance des pipes, outre qu'il est sociale-